

คำนำ

ธรรมเป็นส่วนหนึ่งแห่งการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา ธรรมที่ท่านใช้เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษา ซึ่งเป็นองค์ของนักธรรมและหนังสือที่ใช้เป็นหลักสูตรก็มากเล่ม ยากที่นักเรียนจะดูให้ละเอียดได้ โดยทั่วถึงกัน ทั้งเป็นธรรมที่จำยาก เพราะเป็นข้อธรรมที่ละเอียด บางเรื่องก็ยังมีเนื้อความเกี่ยวพันไปในที่มาแห่งอื่น ๆ อีก เพื่อให้เป็นการสะดวกและช่วยความจำของนักเรียน จึงได้คิดเรียบเรียงหนังสืออุปกรณ์ กัมมัฏฐาน มหาสติปัฏฐาน และคิริमानนทสูตรนี้ขึ้น โดยอาศัยหนังสือที่เป็นหลักสูตรบ้าง บทสวดและอรรถกถาบ้าง และในที่อื่น ๆ อีก ตามที่เห็นสมควรที่นักเรียนควรรู้ ได้ย่อจัดให้เป็นไปตามประเภทแห่งธรรมนั้น ๆ เมื่อเรียบเรียงเสร็จและ จึงมอบลิขสิทธิ์ให้แก่มหาวิทยาลัยสืบไป.

ในที่สุดนี้ ขออุทิศผลอันเกิดจากหนังสือนี้ บูชาพระคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ให้กำเนิดนักธรรมและท่านบูรพูปัชยาจารย์ ผู้บริหารพระศาสนาสืบ ๆ กันมา.

พระมหาสมณธี กิจจกาโร

วัดบวรนิเวศวิหาร

๒๐ กันยายน ๒๔๘๓

อุปกรณ์กัมมัฏฐาน

มหาสติปัฏฐานกิริยานนทสูตร

นักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

มีพระบรมพุทโธวาทว่า สมภาณี กิภูเขว กเขต สมภาหิตโต
ยถาภูต ปชานติ แปลว่า กิภูทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงยังสมาธิ
ให้เกิด ชนผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริง.

อาการกายวาจาจะเป็นไปอย่างไร ย่อมสำเร็จมาจากใจเป็นผู้
บัญชา ถ้าใจได้รับการอบรมดี ก็บังคับบัญชากายวาจาให้ดีไปตาม ถ้าใจ
ชั่ว ก็บังคับบัญชาให้ชั่วไปตาม ใจเป็นใหญ่ ท่านจึงสอนให้ทำ
สมาธิให้เกิด เมื่อใจเป็นสมาธิ แม้จะนำไปใช้นึกคิดอะไรก็ละเอียด
สุขุม ย่อมรู้จักความเป็นจริงได้ดีกว่าผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ ใจที่ไม่เป็น
สมาธิบางครั้งอาจทำให้เสียคนไปก็ได้ เช่นเป็นคนเสียสติ เพราะไม่มี
อะไรเป็นเครื่องควบคุม.

ในหัวใจสมถกัมมัฏฐานนี้ แต่ละข้อก็เป็นอุบายเครื่องอบรมจิต
ให้เป็นสมาธิ ท่านยกขึ้นเป็นหัวข้อไว้ ๕ คือ :-

๑. กายคตาสติ.

๒. เมตตา.

๓. พุทธานุสสติ.

๔. กสิณ.

๕. จตุธาตุวัตถาน.

เหตุที่จัดหัวใจสมถกัมมัญฐานไว้ ๕

ธรรมดาบุคคลทุก ๆ คน ย่อมมีอารมณ์ชนิดหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องขัดขวาง ทำให้จิตบรรลุความดีได้โดยสะดวก อารมณ์ซึ่งคอยขัดขวางนั้นเรียกว่านิรณ มี ๕ อย่าง เมื่อนิรณมี ๕ ท่านจึงได้จัดหัวใจสมถกัมมัญฐานไว้ ๕ เพื่อเป็นเครื่องฆ่ากัน เพราะหัวใจสมถกัมมัญฐานทั้ง ๕ นี้เป็นคู่ปรับกับนิรณ ๕ โดยตรง.

นิรณ ๕

๑. กามฉันทะ ความพอใจรับใคร่ในกาม.

๒. พยาบาท ความปองร้ายของล้างของผลาญผู้อื่น.

๓. ถีนมิทชะ ความท้อแท้กังวลงเหงาหาวนอน.

๔. อุทธัจจกุกกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ.

๕. วิจิกิจฉา ความลังเลไม่ตกลงใจ.

นิรณ ๕ นี้ ในขณะที่จิตเดียวย่อมเกิดขึ้นได้อย่างเดียว จะเกิดขึ้นคราวเดียวกันตั้งแต่ ๒ ขึ้นไปไม่ได้.

กัมมัญฐานเป็นคู่ปรับกับนิรณ

๑. กายคตาสติ เป็นคู่ปรับกับ กามฉันทะ.

๒. เมตตา " " พยาบาท.

๓. พุทธานุสสติ " " ถีนมิทชะ.

๔. กสิณ เป็นคู่ปรับกับ อุทรัจจุกกุงจะ.

๕. จตุธาตวัตถาน " " วิจิกิจจา.

เหตุเกิดนิวรรณ์

กามฉันทะ เกิดจากสุภัตถุญา ความสำคัญหมายว่าเป็นของงาม.
พยาบาท เกิดจากปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ได้แก่
ความหงุดหงิด.

ถีนมิททะ เกิดจากอโรติ ความไม่เพลิดเพลินไม่ยินดี.

อุทรัจจุกกุงจะ เกิดจากเจตโสอวุปสมะ ความไม่สงบแห่งจิต.

วิจิกิจจา เกิดจากอโยนิโสมนสิการ ความทำไว้ในใจโดยไม่

แบบกาย.

ฌาน ๔ โดยจตุกกนัย

๑. ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก ความตรึก ๑ วิจาร ความ
ตรอง ๑ ปีติ ความอิมใจ ๑ สุข ความสบาย
ใจ ๑ เอกัคคตา จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ๑.

๒. ทุตติยฌาน มีองค์ ๓ ละวิตก วิจาร คงเหลือปีติ ๑ สุข ๑
เอกัคคตา ๑.

๓. ตติยฌาน มีองค์ ๒ สุข ๑ เอกัคคตา ๑.

๔. จตุตถฌาน มีองค์ ๒ ละสุข กลายเป็นอุเบกขา ๑
เอกัตตตา ๑.

ฌาน ๕ โดยปัญจกนัย

๑. ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๒. ทุตยฌาน มีองค์ ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา.

๓. ตุตยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา.

๔. จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา.

๕. ปัญจฌาน มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา.

องค์ฌานเป็นคู่ปรับกับนิวรรณ์

๑. เอกัคคตา เป็นคู่ปรับกับ กามฉันทะ.

๒. ปีติ " " พยาบาท.

๓. วิตก " " ถีนมิทชะ.

๔. สุข " " อุทธัจจกุกกุจะ.

๕. วิจาร " " วิจิกิจฉา.

องค์ฌานทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมระงับนิวรรณ์ได้ ดังนั้น ท่านจึง
ว่า ละองค์ ๕ เจริญองค์ ๕.

ละองค์ ๕ คือละนิวรรณ์ เจริญองค์ ๕ คือเจริญฌาน.

กายคตาสติ

สติที่ไปในกาย โดยความ คือให้มีสติกำหนดหรือพิจารณากาย
เรียกว่า กายคตาสติ.

ในหัวใจสมถกัมมัฏฐาน ท่านยกส่วนแห่งกายขึ้นจำแนกไว้ ๕
อย่าง เรียกว่ามูลกัมมัฏฐาน แปลว่า กัมมัฏฐานเดิมบ้าง เรียกว่า
ตจปัญจกัมมัฏฐาน แปลว่า กัมมัฏฐานมีหน้งเป็นที่ ๕ บ้าง คือ :-

๑. เกสา ผม.

๒. โลมา ขน.

๓. นขา เล็บ.

๔. ทันตา ฟัน.

๕. ตโจ หนั่ง.

การพิจารณา จะพิจารณาทั้ง ๕ หรืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

ถ้าไม่ปรากฏ พึงพิจารณาให้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ :-

๑. โดยสี.

๒. โดยสังฐาน.

๓. โดยกลิ่น.

๔. โดยที่เกิด.

๕. โดยที่อยู่.

นอกจากนี้ พึงทราบโดยลักษณะแห่งกายคตาสติกัมมัฏฐานอัน
จักกล่าวข้างหน้า.

สมถกัมมัฏฐาน

ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำจิตให้สงบจากอารมณ์ ชื่อว่า
สมถกัมมัฏฐาน จำแนกเป็น ๒ คือ สมถะ ๑ สมถภาวนา ๑.

สมถะ ว่าโดยอรรถเป็น ๓ คือ :-

๑. ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับแห่งจิต ชื่อสมถะ.
๒. ธรรมอันให้จิตสงบระงับไปจากนิวรณ์ปกิเลส ชื่อสมถะ.
๓. ความสงบระงับจิตในภายใน ชื่อสมถะ.

สมถภาวนา ว่าโดยอรรถเป็น ๓ คือ :-

๑. ผู้มีศรัทธามาเจริญสมถะทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยเจตนาใด เจตนา
นั้น ชื่อสมถภาวนา.

๒. ยังสมถะ เป็นอุบายเครื่องสงบระงับของจิตให้เกิดขึ้น ชื่อ
สมถภาวนา.

๓. เจตนาอันเป็นไปในสมถกัมมัฏฐานทั้งหมด ชื่อสมถภาวนา.

อุบายเครื่องอบรมจิตใจ ที่ชื่อสมถภาวนานั้น เมื่อรวมเข้ากล่าว
โดยย่อ มี ๒ ประการ คือ :-

๑. โดยอุบายเครื่องสำรวมปิดกั้นมีวรณ์ปกิเลสมิให้เกิดขึ้นครอบ
งำจิตสันดานได้ ดังบุคคลปิดทันทันบน้ำ มิให้ไหลไปได้ฉะนั้น.

๒. เป็นอุบายข่ม สะกดจิตไว้มิให้คืนรนฟุ้งซ่านไปได้ ดังนาย
สารตีฝักม้าให้เรียบร้อยควรเป็นราชพาหนะได้ฉะนั้น.

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถภาวนาที่มีมาในพระบาลี คืออภินห-
ปัจจเวกขณะ ๑ สติปัญญา ๑.

ธรรมที่ควรพิจารณาเนื่อง ๆ เรียกอภินหปัจจเวกขณะ มี ๕ คือ :-

๑.๒.๓. ให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่ ความเจ็บไข้
ความตาย เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นไปได้.

๔. ให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรัก
ของชอบใจทั้งสิ้น.

๕. ให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของ ๆ ตน จับต้อง
รับผลของกรรม ที่ดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว.

ประโยชน์แห่งการพิจารณาอภินหปัจจเวกขณะมี ๕ คือ :-

ก. พิจารณาข้อ ๑. เพื่อกำจัดความเมาในรูป มีรักสวयरักงาม
เป็นต้นเสียได้.

ข. พิจารณาข้อ ๒. เพื่อกำจัดความสำคัญในความไม่มีโรค คือ
ความที่เข้าใจว่าเราเป็นผู้ไม่มีโรคเบียดเบียน ซึ่งเป็นเหตุให้มีความ
ประมาท.

ค. พิจารณาข้อ ๓. เพื่อกำจัดความเมาในชีวิต จักไม่ได้ปล่อย
ให้ชีวิตว่างจากประโยชน์ที่จะพึงได้ หรือความสำคัญว่าเรายังห่างจาก
ความตาย

ง. พิจารณาข้อ ๔. เพื่อป้องกันความทุกข์โทมนัส ในเมื่อตน

๑. ว่าโดยเฉพาะที่ท่านยกขึ้นกล่าวไว้ในหนังสือสมถกัมมัฏฐานเท่านั้น ผู้ศึกษาพึงทราบว่ ไม่ใช่
มีแต่เพียงเท่านั้น ท่านยกขึ้นกล่าวพอเป็นตัวอย่างของผู้ศึกษา.

ต้องวิโยคพลัดพรากจากรักของชอบใจ.

ง. พิจารณาข้อ ๕. เพื่อให้ละสิ่งที่ชั่ว ประพฤติสิ่งที่ดี.

ธรรมเป็นอารมณ์เป็นที่ตั้งแตงสติ เรียกสติปัฏฐานมี ๔ คือ :-

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณากายเป็น
อารมณ์.

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเวทนา
เป็นอารมณ์.

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาจิตเป็น
อารมณ์.

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาธรรม
เป็นอารมณ์.

การพิจารณาสติปัฏฐาน ๔ พึงทราบโดยนัยในมหาสติปัฏฐาน
ดังจะกล่าวข้างหน้า.

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสมถภาวนาตามยั้งแห่งอรรถกถา มี ๔๐
แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ :-

๑. กสิณ ๑๐.

๒. อสุภ ๑๐.

๓. อนุสสติ ๑๐.

๔. พรหมวิหาร ๔.

๕. อาหารแปฏฐปัญญา ๑.

๖. จตุธาตุวัตถาน ๑.

๗. อรูปกัมมัฏฐาน ๔.

จริต ๖

ความประพฤติของคนชนิดที่เป็นอาจิมหรือเป็นเจ้าเรือน เรียก
จริต มี ๖ คือ :-

๑. รากจริต ประพฤติไปตามรากะ มักรักสวรั้งงาม.
๒. โทสจริต ประพฤติไปตามโทสะ มักโกรธง่าย.
๓. โมหาจริต ประพฤติไปตามโมหะ มักหลงมีความลืม.
๔. สัทธาจริต ประพฤติไปตามความเชื่อ มักเชื่ออย่าง
๕. พุทธิจริต ประพฤติไปตามความรู้ มักเชื่อแต่ความรู้ของตน
๖. วิตกจริต ประพฤติไปตามความตรึก ความลังเล.

กัมมัฏฐานที่ควรแก่จริต

รากจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ คือ อสุภ ๑๐ กายคตาสี ๑.

โทสจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘ คือ วัณณกสิณ ๔ พรหม-
วิหาร ๔.

โมหจริต วิตกจริต ควรเจริญอานาปานัสสติกัมมัฏฐานอย่าง
เดียว.

สัทธาจริต ควรเจริญอนุสสติ ๖ ข้างต้น.

พุทธิจริต ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ คือ มรณัสสติ ๑ อุตมา-
นุสสติ ๑ อหारेปฏิกูลสังขยา ๑ จตุธาตุวัตถาน ๑.

ส่วนกัมมัฏฐาน ๘ คือ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ ภูตกสิณ ๔ ควรแก่
จริตทั่วไป, แต่อรูปกัมมัฏฐาน ๔ นั้น ไม่ควรเจริญก่อน ต่อเมื่อได้

กัมมัฏฐานอื่นเป็นพื้นก่อนแล้วจึงควรเจริญ เพราะเป็นกัมมัฏฐานที่มี
อารมณ์ละเอียดปรากฏได้ยาก.

กัมมัฏฐาน ๔๐ มีนิมิต ๓ ภavana ๓.

นิมิต ๓

๑. ปริกัมมนิมิตต์ นิมิตในปริกรรม.

๒. อุกคหนิมิตต์ นิมิตติตตา.

๓. ปฏิภาคนิมิตต์ นิมิตเทียบเคียง.

ปริกัมมนิมิตต์และอุคคหนิมิตต์ ได้หรือมีในกัมมัฏฐานทั้งสิ้น.

ปฏิภาคนิมิตต์ ได้หรือมีเฉพาะในกัมมัฏฐาน ๒๒ คือ กสิณ ๑๐
อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑.

ภavana ๓

๑. ปริกัมมภavana ภavanaในปริกรรม.

๒. อุปจารภavana ภavanaในอุปจาร.

๓. อัปนาภavana ภavanaในอัปนา.

ปริกัมมภavana ได้หรือมีในกัมมัฏฐานทั้งสิ้น.

อุปจารภavana ได้หรือมีในกัมมัฏฐาน ๑๐ คือ อนุสสติ ๘๘
(เว้นกายคตาสติกับอานาปานัสสติ) อาหารปฏิภูมัตถุญญา ๑

จตุชาตวัตถาน ๑.

อัปนาภavana ได้หรือมีในกัมมัฏฐาน ๓๐ คือ กสิณ ๑๐

อสุภ ๑๐ อานาปานัสสติ ๑ กายคตาสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔.

กัมมัฏฐาน ๓๐ ที่ให้สำเร็จอัปนาภavanานั้น มีอนุภาพต่าง ๆ

กัน คือ :- กัมมัฏฐาน ๑๑ คือ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ให้ได้หรือถึงเพียงรูปาจรปฐมฌาน.

กัมมัฏฐาน ๑๔ คือ กสิณ ๑๐ อานาปานัสสติ ๑ และพรหมวิหาร ๓ ข้างต้น ให้ได้หรือถึงรูปาจรฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน.

อุเบกขาพรหมวิหารที่ ๔ ให้ได้หรือถึงเฉพาะปัญจมรูปาจรฌานอย่างเดียว.

อรุปกัมมัฏฐาน ๔ ให้ได้หรือถึงเฉพาะอรุปฌาน.

กัมมัฏฐานจัดโดยประเภทแห่งฌานปัญญาจนัยเป็นฝ่ายรูปาจรฌาน ๒๖ อรูปาจรฌาน ๔ รวมเป็น ๓๐.

วสี

ผู้เจริญกัมมัฏฐาน เมื่อได้ฌาน เช่นได้ปฐมฌานแล้ว ถ้ายังไม่มีความชำนาญแคล่วคล่องในฌานที่ตนเจริญนั้น ห้ามเลื่อนไปเจริญฌานอื่นต่อ ๆ ไป ความแคล่วคล่องหรือชำนาญเรียกวสี มี ๕ คือ :-

๑. อาวัชชนวสี ชำนาญในกานิก.
๒. สmapัชชนวสี ชำนาญในการเข้าฌาน.
๓. อธิฐฐานวสี ชำนาญในการรักษาฌานมิให้ตก.
๔. วุฏฐานวสี ชำนาญในการออกจากฌาน.
๕. ปัจจเวกขณวสี ชำนาญในการที่จะพิจารณา.

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ คือจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่. เป็นชื่อของกัมมัฏฐาน แปลว่า มีวัตถุที่ชื่อกสิณเป็นอารมณ์ จำแนกออกโดยวัตถุเป็น ๑๐ คือ :-

๑. ปฐวีกสิณ เฟ่งดินเป็นอารมณ์.
๒. อาโปกสิณ เฟ่งน้ำเป็นอารมณ์.
๓. เตโชกสิณ เฟ่งไฟเป็นอารมณ์.
๔. วาโยกสิณ เฟ่งลมเป็นอารมณ์.
๕. นิลกสิณ เฟ่งสีเขียวเป็นอารมณ์.
๖. ปิตกสิณ เฟ่งสีเหลืองเป็นอารมณ์.
๗. โลหิตกสิณ เฟ่งสีแดงเป็นอารมณ์.
๘. โอทาทกสิณ เฟ่งสีขาวเป็นอารมณ์.
๙. อาโลกกสิณ เฟ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์.
๑๐. อากาสกสิณ เฟ่งอากาศเป็นอารมณ์.

ตั้งแต่ ๑ ถึงข้อ ๔ เรียกว่า กุटकสิณ ตั้งแต่ข้อ ๕ ถึงข้อ ๘ เรียกว่า วัณณกสิณ.

วิธีทำดวงกสิณ

ปฐวีกสิณ ถ้าจะเฟ่งพิจารณาดินที่แผ่นดิน ซึ่งตนมิได้ตกแต่งไว้ โดยเฉพาะ ฟิงกำหนดให้มีที่สุด คือโดยกลมกว้างโดยศูนย์กลาง ๑๖ นิ้ว หรือราวนั้นเป็นอย่างใหญ่ อย่างเล็กขนาดขอบปากขัน. ถ้าจะทำไว้สำหรับโดยเฉพาะ ฟิงเอาดินที่บริสุทธิ์มาทำให้เป็นวงกลมโดยศูนย์กลาง

ได้ ๑๖ นิ้ว หรือรานั้น แล้วจัดให้เรียบเสมอกัน.

อาโปกสถิณ ผู้เจริญจะเพ่งน้ำตามปกติเป็นต้นว่าน้ำในสระหรือในบ่อก็ได้. ถ้าจะทำได้สำหรับ พึงเอน้ำที่บริสุทธิ์ไม่ให้มีสิ่งอื่นเจือมาใส่ในภาชนะ เป็นต้นว่าบาตรหรือขันให้เต็มเสมอบากอย่างให้พร่อง ยกไปตั้งไว้ในที่สมควร.

เตโชกสถิณ ผู้เจริญจะเพ่งเปลวไฟตามปกติเป็นต้นว่า เปลวเพลิงในเตาหรือในปากก็ได้. ถ้าจะทำได้สำหรับ พึงหาไม้ที่แห้งสนิทมาติดให้เป็นไฟขึ้นแล้วเอาแผ่นหนังหรือลำแพนหรือท่อนผ้า เจาะตรงกลางโดยสัญญาณกลมขนาดโตเท่าดวงแห่งปฐวิกสถิณ เมื่อติดไฟขึ้นแล้ว เอาแผ่นหนังหรือลำแพนหรือท่อนผ้าที่เจาะไว้ นั้น จึงบังไว้ข้างหน้า เพ่งที่ช่องนั้น.

วาโยกสถิณ ให้กำหนดเพ่งลมโดยอาการที่เห็นหรือได้ถูกต้อง ใดอย่างหนึ่ง คือ :-

โดยอาการที่ถูกต้อง. ให้กำหนดคุณลมที่พัดมาถูกต้องกายตนแล้ว ถือเอาเป็นอารมณ์.

นิลกสถิณ ผู้เจริญจะเพ่งคูสีโดยปกติ เช่นสีผ้าหรือสีดอกไม้ก็ได้ ถ้าจะทำได้สำหรับ พึงเอาดอกไม้หรือผ้าเป็นต้นที่มีสีเขียว อย่าให้มีสิ่งอื่นเจือจัดใส่ลงหรือบังไว้ที่ภาชนะให้เต็มขอบปาก ถ้าเป็นดอกไม้อย่างวางให้แลเห็นเกสรหรือก้าน เพราะเมื่อเพ่งคู สีอื่นจะปรากฏ.

ปีตกลิน โลหิตกลิน โอทาทกลิน มีวิธีทำนัยเดียวกันกับ
นิตลกลิน ถ้าจะทำชนิดไหนก็ให้อาสนั้นล้วน ๆ อย่าให้ปนกัน.

อาโลกกลิน ผู้เจริญจะเพ่งแสงสว่างตามปกติ เช่นแสงพระ
จันทร์ แสงพระอาทิตย์ หรือแสงไฟที่ส่องเข้ามาตามช่อง เป็นต้นว่า
ช่องฝาหรือช่องหน้าต่างก็ได้. ถ้าจะทำให้สำหรับ พิงหาหม้อมาเจาะให้
เป็นช่องกลมมีประมาณดังกล่าวแล้วในปฐวิกลิน เอาไฟตามไว้ข้างใน
ปิดปากหม้อกันแสงสว่างออก หันช่องหม้อที่เจาะไว้ไปข้างหน้า แสง
สว่างก็จะปรากฏออกมาจากช่องส่องไปติดที่ข้างฝา แล้วถือเอาแสงสว่าง
นั้นเป็นอารมณ์.

อากาศกลิน ผู้เจริญจะเพ่งอากาศทางช่องฝาหรือช่องหน้าต่าง
ตามปกติก็ได้. ถ้าจะทำให้สำหรับ พิงเอาหนังหรือดำแพนหรือผ้ามา
เจาะเป็นวงกลมมีประมาณดังกล่าวแล้วในปฐวิกลิน จึงไว้ทางด้านหน้า
เพ่งกำหนดอากาศในระหว่างช่องนั้น.

วิธีเพ่งหรือเจริญ

ให้อาบน้ำชำระกายให้หมดจดแล้ว นั่งชันสมาธิตั้งกายให้ตั้ง เท้า
ขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ผินหน้าไปทางดวงกลิน นั่งห่าง
จากดวงกลินประมาณ ๒ ศอก ๑ คืบ เบื้องต้นให้พิจารณาโทษของกาม
ทำความยินดีในธรรมให้เกิด และระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์เป็นต้น. แล้วพึงเพ่งดวงกลินพร้อมทั้งบริกรรม เมื่อคูดวง
กลินให้ลืมหาดูพอเหมาะ อย่าให้หรื้นักโพลงนัก เพราะถ้าหรื้นัก จัก
เห็นดวงกลินไม่ถนัด ถ้าโพลงนักจักลำบากตา เมื่อเพ่งกลินชนิดใด

ให้เพ่งชนิดนั้น เช่นเพ่งดิน ก็อย่าพึงพิจารณาสิ แล้วบริกรรมไปจนกว่าอุคคหนิมิตต์และปฏิภาคนิมิตต์ตลอดจนฌานและวสีจะเกิดขึ้น.

วิธีบริกรรม

ปฐวิกสถิน	บริกรรมว่า	ปฐวี ๆ ดิน ๆ.
อาโปกสถิน	" "	อาโป ๆ น้ำ ๆ.
เตโชกสถิน	" "	เตโช ๆ ไฟ ๆ.
วาโยกสถิน	" "	วาโย ๆ ลม ๆ
นีลกสถิน	" "	นีล ๆ เขียว ๆ.
ปีตกสถิน	" "	ปีต ๆ เหลือง ๆ.
โลहितกสถิน	" "	โลहितก ๆ แดง ๆ.
โอทาทกสถิน	" "	โอทาทก ๆ ขาว ๆ.
อาโลกกสถิน	" "	อาโลโก ๆ แสงสว่าง ๆ.
อากาศกสถิน	" "	อากาศโส ๆ อากาศ ๆ.

หมวดที่ ๒ อสุภ (ของไม่งาม) ๑๐

๑. อุทฐมาตกะ ชากศพที่เน่าพองขึ้น.
๒. วินีลกะ ชากศพที่มีสีเขียว.
๓. วิปฺพพกะ ชากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกมา.
๔. วิณิทกะ ชากศพที่ขาดกลางตัว.
๕. วิชยิตตกะชากศพที่สัตว์มีเรื่งกาสูนัขเป็นต้นยื้อแย่งจิกกัดกินแล้ว.

๖. วิกขิตตะกะ ชากศพที่มีมือเท้าและศีรษะขาดไปอยู่ข้างหนึ่ง ๆ.
๗. หตวิกขิตตะกะ ชากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกสับฟันบั่นทอนเป็นท่อน ๆ.
๘. โลหิตตะกะ ชากศพที่ต้องประหารด้วยศาสตรามีโลหิตไหลอาบอยู่.
๙. ปุพฺพุกะ ชากศพที่มีตัวนอนคลานคลำไปอยู่.
๑๐. อัฏฐิกะ ชากศพที่ยังเหลือแต่ร่างกระดูก.

วิธีพิจารณา

ผู้พิจารณาจะนั่งก็ได้ จะยืนก็ได้ เมื่อไปพึงไปทางเหนือลม ถ้าทางเหนือลมไปไม่ได้ พึงเอาผ้าหรือมือปิดจมูกแล้วไป เมื่อไปถึงแล้วอย่าคว่นแลดูอสุภะ พึงกำหนดทิศที่ตนอยู่เสียก่อน พึงอยู่ทางทิศที่จะแลเห็นอสุภะได้ถนัด อย่าดูได้ลมมกลิ่นจะเบียดเบียน อย่าอยู่เหนือลม หม่อมมนุษย์ที่สิงซากอสุภะจักโกรธเคือง อย่าอยู่ให้ใกล้นักไกลนัก จักแลไม่เห็นถนัด และใกล้นัก จักไม่สบายด้วยกลิ่น พึงกำหนดโดยอาการ ๖ อย่าง คือ :-

๑. โดยสี.
๒. โดยเพศ.
๓. โดยสัณฐาน.
๔. โดยทิศ.
๕. โดยที่ตั้ง.
๖. โดยปริเฉท.

เมื่อพิจารณา ฟังลืมนาดูอสุภานิมิตแล้ว ฟังทำบริกรรมภาวนาไปจนกว่าอุคคหนินิตและปฏิภาคนิมิตจะเกิด ตลอดจนยังฉานและวสีให้เกิดขึ้น.

การพิจารณา อุทฺฐมาตกอสฺส ฟังพิจารณาแต่อสุภที่เป็นสภาคันคือมีเพศเดียวกันกับตน.

วิธีบริกรรม

๑. อุทฺฐมาตกอสฺส	บริกรรมว่า	อุทฺฐมาตํ ปฏิญฺจํ.
๒. วินีลกอสฺส	" "	วินีลํ ปฏิญฺจํ.
๓. วิปฺพพกอสฺส	" "	วิปฺพพํ ปฏิญฺจํ.
๔. วิฉิทกอสฺส	" "	วิฉิทํ ปฏิญฺจํ.
๕. วิกฺขยิตกอสฺส	" "	วิกฺขยิตํ ปฏิญฺจํ.
๖. วิกฺขิตตกอสฺส	" "	วิกฺขิตตํ ปฏิญฺจํ.
๗. โลหิตกอสฺส	" "	हतวิกฺขิตตํ ปฏิญฺจํ.
๘. โลหิตกอสฺส	" "	โลหิตํ ปฏิญฺจํ.
๙. ปุพฺพกอสฺส	" "	ปุพฺพํ ปฏิญฺจํ.
๑๐. อัญฺจิกกอสฺส	" "	อญฺจิกํ ปฏิญฺจํ.

หมวดที่ ๓ อนุสสติ ๑๐

ความระลึกถึงคุณงามความดี ซึ่งเป็นเครื่องให้จิตสงบบ้าง เป็นเครื่องยังจิตให้เกิดความเลื่อมใสบ้าง สังเวชบ้าง เรียกว่าอนุสสติจำแนกไปตามอารมณ์อันเป็นที่ ซึ่งควรระลึกเป็น ๑๐ คือ :-

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า.

๒. ชัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม.
๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์.
๔. สีลानุสสติ ระลึกถึงศีล.
๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาค.
๖. เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณที่ทำให้บุคคลเป็นเทวดา.
๗. มรณัสสติ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน.
๘. กายคตาสติ ระลึกทั่วไปในกายให้เห็นว่าไม่งาม น่าเกลียด โสโครก.
๙. อานาปานัสสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก.
๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงคุณพระนิพพาน.

วิธีเจริญอนุสสติ

เบื้องต้น พึงชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ ตัดปليโพธเครื่องกังวลใจให้หมด อาศัยเสนาสนะอันสมควรแล้ว พึงนั่งสมาธิตั้งกายให้ตรง พร้อมด้วยมิตติสัมปชัญญะแล้ว พึงระลึกไปถึงพระคุณนั้น ๆ.

๑. พุทธานุสสติ

คุณของพระพุทธเจ้า

ก. พระคุณ ๒ คือ :-

๑. อตตहितคุณ พระคุณที่เป็นประโยชน์แก่กุลแก่พระองค์.
๒. พรहितคุณ พระคุณที่เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ผู้อื่น.

ข. พระคุณ ๒ คือ :-

๑. พระปัญญาคุณ พระปรีชาที่รู้ทั่วไปในสภาวะธรรมที่จริง และ

ไม่จริงเป็นต้น.

๒. พระกรุณาคุณ กิริยาที่พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์อื่นให้รู้ตามิสภาวธรรมที่พระองค์ทรงรู้นั้น โดยไม่ย่อท้อเป็นต้น.

ก. พระคุณ ๓ คือ :-

๑. พระปัญญาคุณ

๒. พระกรุณาคุณ.

๓. พระบริสุทธิคุณ กิริยาที่พระองค์ทรงทำพระองค์ให้สิ้นอาสวกิเลสขาดจากพระสันดานได้สิ้นเชิง.

ข. พระคุณ ๑๐ หรือ ๕ คือ :-

อรหัง ๑ สัมมาสัมพุทโธ ๑ วิชชาจรรณสัมปັນโน ๑ สุตตต ๑

โลกวิทู ๑ อนุตตโร ๑ ปุริสทัมมสารถิ ๑ สัตถา เทวมนุสสถานัง ๑

พุทโธ ๑ ภควา ๑.

ทั้ง ๑๐ นี้ กล่าวตามนัยที่ท่านแสดงไว้ในสมถกัมมัญฐาน แต่ในที่อื่น ๆ มีวิสุทธิมัคค์เป็นต้น ท่านจัดไว้ ๘ ประการ เรียกว่านวรคุณ หรือนวอรหคุณ แปลว่า คุณของพระอรหันต์ ๘ อย่าง ที่จัดเป็น ๕ นั้น ท่านรวมบท อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ เข้าเป็นบทเดียวกัน ว่า อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ จึงคงเหลือ ๕ ประการ.

๑. อรหัง ก. ผู้ไกล คือไกลจากกิเลส.

ข. ผู้ควร คือควรแก่ทักษิณา.

๒. สัมมาสัมพุทโธ ผู้ตรัสรู้ชอบเอง คือตรัสรู้โดยลำพังมิได้มีใครสั่งสอน.

๓. วิชาจรณสัมปันโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ.

ก. วิชา ๓ คือ :-

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติวิชา รู้จักระลึกชาติได้.

๒. จตุปปาทวิชา รู้จักจุด และเกิด.

๓. อาสวกขยวิชา รู้จักทำอาสวะให้สิ้น.

ข. วิชา ๘ มี ๒ นัย คือ :-

นัยที่ ๑.

๑. รู้จักทุกข์.

๒. รู้จักสมุทัย.

๓. รู้จักนิโรธ.

๔. รู้จักมรรค.

๕. รู้จักอจิต.

๖. รู้จักอนาคต.

๗. รู้จักทั้งอจิตทั้งอนาคต.

๘. รู้จักทั้งปฏิจสมุปบาท.

นัยที่ ๒.

๑. วิปัสสนาญาณ ญาณอันนับเข้าในวิปัสสนา.

๒. มโนมยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ.

๓. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้.

๔. ทิพพโสต หูทิพย์.

๕. เจโตปริยญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่น.

๖. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติได้.

๗. ทิพพจักขุ ตาทิพย์.
๘. อาสวัภยญาณ รู้จักทำอาสวะให้สิ้น.
 - ก. จรณะ ๑๕ คือ :-
 ๑. สีสสังวร ตำรวมกายวาจาให้เป็นปกติ.
 ๒. อินทริยสังวร ระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้อภิชฌาโทมนัสครอบงำจิต.
 ๓. โภขเน มัตตัญญูตา ความเป็นผู้รู้ประมาณในอาหาร และของบริโภคต่าง ๆ.
 ๔. ชาคริยนุโยค ประกอบความเพียรของผู้ตื่นด้วยสติ.
 ๕. ลัทธา ความเชื่อกรรมและผลแห่งกรรม.
 ๖. หิริ ความละอายแต่ทุจริตบาปกรรม.
 ๗. โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวแต่ทุจริตบาปกรรม.
 ๘. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับฟังจำทรงไว้ได้มาก.
 ๙. วิริยะ ความเพียรละบาปบำเพ็ญบุญ.
 ๑๐. สติ ความระลึกซึ่งเป็นเหตุให้บาปอกุศลน้อยเบาบางหมดสิ้นไป ให้นุญกุศลเจริญทวีมากขึ้น.
 ๑๑. ปัญญา ความรู้ทั่ว.
 ๑๒. ปฐมฌาน.
 ๑๓. ทุตติยฌาน.

๑๔. ตติยฌาน.

๑๕. จตุตถฌาน.

๔. สุคติ ผู้เสด็จไปดีแล้ว.

๕. โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก.

โลก ๓ ก่อ :-

๑. สังขารโลก ได้แก่แก่นามและรูปเป็นต้น.

๒. สัตว์โลก ได้แก่หมู่สัตว์มีเทพตามนุษย์
เป็นต้น.

๓. โอกาสโลก ได้แก่แผ่นดินและอากาศ
เป็นต้น.

๖. อนุตตโร ผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า.

๗. ปุริสทัมมสารถิ ผู้ทรمانคนที่ควรทรมาน.

พระนามข้อที่ ๖ และ ๗ เมื่อรวมเป็นพระนามเดียว ก็นับ
เป็นพระนาม ที่ ๖ ก่อ :-

๖. อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ ผู้เป็นสารถิ แห่งบุรุษพึงฝึกได้
ไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า.

๗. สัตถา เทวมนุสสถานัง ผู้เป็นศาสดา (ครู) ของเทพดา
แลมมนุษย์ทั้งหลาย คือพระองค์
ทรงสั่งสอนให้ดีกว่าครู ๆ ด้วย
พระพุทธรจรรยาของพระองค์.

ยื่นแสดงเป็น ๔ คือ :-

๑. ทรงพระกรุณาหวังจะให้ผู้ที่ทรงสั่งสอน ได้ความรู้
อันจะสำเร็จประโยชน์ได้.

๒. ทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง.

๓. ทรงทำกับตรีศเป็นอย่างเดียวกัน.

๔. ทรงฉลาดในวิธีสั่งสอน.

จำแนกออกเป็นหัวข้อได้ดังนี้ คือ :-

ก. ทรงกำหนดรู้ชั้นทะอฆยาศัยอุปนิสัย และภูมิแห่ง
ผู้ที่ทรงสั่งสอนก่อนแล้ว จึงทรงสั่งสอน.

ข. ทรงแสดงธรรมเป็นลำดับตั้งแต่ ต่ำไปหาสูง หรือ
ตื่นไปหาลึก.

ฅ. ทรงเป็นกัลยาณู รู้จักถือโอกาสแล้วยกขึ้นแสดง.

ง. ทรงแสดงธรรมเร้าใจ ไม่ให้ผู้ฟังเบื่อ ด้วยอาการ
๔ คือ :-

๑. สันทัสสนา อธิบายให้แจ่มแจ้ง.

๒. สมาทปนา ชวนให้มีแก้ไขทำตาม.

๓. สมุตเตชนา นำให้เกิดอุตสาหะเพื่อจะทำ.

๔. สัมปหังสนา พยุงให้รื่นเริงในอันทำ.

๘. พุทโธ ผู้ตื่นแล้ว, ผู้บานแล้ว.

๕. ภควา ผู้จำแนกธรรม, ผู้มีภคธรรม.

ก. ผู้จำแนกธรรม

อริยสัจ ๔ คือ :-

ที่ได้ชื่อว่าเป็นทุกข์ ประกอบด้วยอรรถ ๔ คือ :-

ด้วยอรรถว่า :-

๑. เบียดเบียนบีบคั้นสัตว์.

๒. เป็นธรรมอันปัจจัยมีค้นหาเป็นต้น ประชุมพร้อมกันทำให้เป็นขึ้น.

๓. ยังสัตว์ให้เร่าร้อนพร้อม.

๔. เป็นของแปรปรวนไม่ยั่งยืน.

ที่ได้ชื่อว่าเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ประกอบด้วยอรรถ

๔ คือ :-

ด้วยอรรถว่า :-

๑. ประมวลมาด้วยสามารถยังทุกข์ให้เกิด.

๒. เป็นเหตุมอลบให้ซึ่งทุกข์เป็นของตน.

๓. ประกอบสัตว์ได้ด้วยทุกข์.

๔. ห้ามกันไว้ไม่ให้สัตว์ได้มรรคผล.

ที่ได้ชื่อว่า ที่ดับทุกข์ ประกอบด้วยอรรถ ๔ คือ :-

ด้วยอรรถว่า :-

๑. สลัดเสียซึ่งอุปธิ ธรรมเป็นที่เข้าอยู่แห่งทุกข์
ทั้งปวง.

๒. วิเวกสังัดจากสังขารทั้งปวง.

๓. เป็นธรรม อันปัจจัยสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้ประชุม
พร้อมกันกระทำให้เป็นขึ้น.

๔. เป็นของไม่ตาย เพราะเป็นของเที่ยง.

ที่ได้ชื่อว่าทาง ประกอบด้วยอรรถ ๔ คือ :-

ด้วยอรรถว่า :-

๑. นำสัตว์ออกจากวัฏฏทุกข์.

๒. เป็นเหตุยังสัตว์ให้ถึงนิพพาน.

๓. เห็นซึ่งนิพพานเป็นธรรมอันสุขุมล่งส่วน.

๔. เป็นอธิบดีแห่งสัมปยุตตธรรม ในการเห็นซึ่ง
นิพพาน.

ข. ผู้มีภกกรรม คือมีภกกรรม คือ ๖ :-

๑. อสสริยะ ความเป็นใหญ่ในจิต.

๒. ธรรม โลกุตตรธรรม.

๓. ยสะ ยสที่ทราบทั่วไปในโลก ๓.

๔. สิริ ความงามแห่งองคาพยพ.

๕. กามะ คุณที่พระองค์ปรารถนา.

๖. ปยัตตะ ความเพียร.

พระคุณ ๑๐ พระนาม หรือ ๕ พระนามนี้เป็นคุณเนमितตกนาม
ไม่มีใครตั้ง เกิดขึ้นด้วยพระคุณของพระองค์เอง.

พระนามซึ่งแสดงพระคุณ

อรหัง ถึง โลกวิทู แสดงพระปัญญาคุณ.

อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ สัตถา เทวมานุสสถานัง แสดงพระ
กรุณาคุณ

พุทโธ ภควา แสดงพระปัญญาคุณและกรุณา.

อนึ่ง อรหัง ถึง โลกวิทู แสดงพระคุณคือตรัสรู้สำเร็จเป็นประโยชน์
ของพระองค์ (อัครหิตคุณ) อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ สัตถา
เทวมานุสสถานัง แสดงพระคุณ คือตรัสรู้สำเร็จเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
(ปรหิตคุณ) พุทโธ ภควา แสดงพระคุณคือ ตรัสรู้สำเร็จ เป็น
ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่ายคือฝ่ายพระองค์และฝ่ายผู้อื่น.

ถ้าจะแสดงเคราะห์พระคุณ ๘ ลงในพรุคุณ ๓ พระนามบทว่า
อรหัง สงเคราะห์เข้าในพระบริสุทธิคุณ นอกนั้นคงเดิม.

ในพระคุณนามทั้งสิ้น พระคุณนาม ๒ นาม คือ อรหัง และสัมมา-
สัมพุทโธ จัดเป็นพระนามใหญ่ ได้ตรัสออกชื่อพระนามนี้ในสุดตันต-
ประเทศโดยมาก เพราะแสดงความบริสุทธิ์และภาวนา ความทำ
อรหัตตคุณและสัมมาสัมโพธิญาณ.

๒. ชัมมานุสสติ

พระธรรม ๓ ประเภท คือ :-

๑. ปริยัติธรรม ได้แก่คำสั่งสอน.
๒. ปฏิบัติธรรม ได้แก่ความปฏิบัติ.
๓. ปฏิเวธธรรม ได้แก่มรรค ผล นิพพาน.

พระธรรมคุณ ๖ บท

๑. สวากขาโต ภคฺวตา ชัมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาค
เจ้าตรัสดีแล้ว.
๒. สันติภูมฺมิโก อันผู้ได้บรรลุมะพร้าวเห็นเอง.
๓. อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล.
๔. เอหิปัสสิโก ควรเรียกให้มาดู.
๕. โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา.
๖. ปัจจัตตัง เวทิตฺตํ วิญญูหิ อันวิญญูพึงรู้เฉพาะตน.

๓. สังฆานุสสติ

พระสงฆ์โดยตรงได้แก่พระอริยบุคคล ๔ คู่ เมื่อแยกออกเรียงเป็น
บุคคลเป็น ๘ พวก :-

คู่ที่ ๑	พระโสดาปัตติมรรค	พระโสดาปัตติผล.
" ๒	พระสกทาคามีมรรค	พระสกทาคามีผล.
" ๓	พระอนาคามีมรรค	พระอนาคามีผล.
" ๔	พระอรหัตตมรรค	พระอรหัตตผล.

สังฆคุณ ๕ บท

๑. สุปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติดีแล้ว.
๒. อสุปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติตรงแล้ว.
๓. ญายปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติเป็นธรรม.
๔. สามิจปฏิปันโน ผู้ปฏิบัติสมควร.
๕. อาหุเนยโย ผู้ควรของกำนับ.

- ๖. ปาหุเนยโย ผู้ควรของต้อนรับ.
- ๗. ทักขิณเนยโย ผู้ควรของทำบุญ.
- ๘. อัญชติกรณียโย ผู้ควรทำอัญชติ.
- ๙. อนุตตรัง ปุญญัก- ผู้เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอย่าง
เขตตั้ง โลภัสสะ อื่นยิ่งกว่า.

ตอน ยทิทัง จัตตาริ ปุริสยுகานิ อัญชติ ปุริสปุคคลา เอส ภวคโต
ดาวกสังโฆ เป็นเนื้อความแสดงลักษณะของพระสงฆ์.

สงเคราะห์พระคุณ ๘ บทลงในพระคุณ ๒ คือ

๑. ตั้งแต่บทที่ ๑ ถึงบทที่ ๔ แสดงพระคุณเฉพาะตนสงเคราะห์
เป็นอัตตहितคุณ หรืออัตตहितสมบัติ คือสมบัติที่เกื้อกูลแก่ตน.

๒. ตั้งแต่บทที่ ๕ ถึงบทที่ ๘ แสดงพระคุณอันเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ผู้อื่น สงเคราะห์เป็นปรहितคุณ หรือรहितสมบัติ คือ
สมบัติเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ผู้อื่น.

๔. สีสานุสสติ

ศีลมีประเภทต่าง ๆ เป็นต้นว่าศีล ๕-๘ เมื่อกล่าวโดยย่อคือการ
รักษากายวาจาเรียกร้อย การระลึกถึงศีล ต้องชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์
คือไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย แล้วพิจารณาซึ่งศีลของตนด้วย
สามารถแห่งความบริสุทธิ์.

๕. จาคานุสสติ

พึงทำใจของตนให้ยินดีรักใคร่ในอันบริจาทาน. อนึ่งพึงตั้งจิตว่า
ต่อไปนี้ ถ้าปฏิภาคนามี เราไม่ได้ให้ทานก่อนแล้ว เราจักไม่บริโภคน คือ

เอานิมิต คืออาการที่ตนได้บริจาคทานนั้นมาระลึก ด้วยคุณมีความปราศจากตระหนี่เป็นต้น.

๖. เทวดานุสสติ

พึงทำจิตให้ประกอบด้วยคุณ คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา แล้ว พึงตั้งท่านผู้มีคุณซึ่งเกิดในคติอันดี บริบูรณ์ด้วยสุขสมบัติโดยประการทั้งปวง ซึ่งชาวโลกเรียกกันว่าเทวดา ไว้ให้เป็นที่ตั้งแล้ว พึงระลึกถึงคุณธรรมที่ทำให้เป็นเช่นนี้ คือ สัทธา สีล สุตะ จาคะ ปัญญา โดยความคือให้ระลึกถึงคุณธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดา.

๗. อุปสมานุสสติ

พึงระลึกถึงพระนิพพานธรรมว่า เป็นที่ดับระคะ โทสะ โมหะ, เป็นที่ดับเพลิงกิเลส และเพลิงทุกข์ทั้งสิ้น หรือระลึกโดยนัยดังต่อไปนี้ ก็ได้คือพระนิพพานนี้

มทนิมมทโน ธรรมเป็นที่ยังความเมาให้สร้าง.

ปิปาสวินโย เป็นที่นำเสียดซึ่งความระหาย.

อालยสมุคมาโต เป็นที่ถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย.

วัฏฏุปัจเจโท เป็นที่เข้าไปตัดเสียดซึ่งวัฏฏะ.

ตัณห์ขโย เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา.

วิราโค เป็นที่สิ้นกำหนด.

นิโรธो เป็นที่ดับ.

๘. มรณัสสติ

พึงระลึกถึงความตายว่า ความตายจักมีแก่เรา ๆ จักต้องตาย.

ชีวิตของเราต้องขาดไป. เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้, อย่างไรก็ดี พร้อมด้วยให้มีสติปัญญาพิจารณาให้เกิดความสังเวช และต้องทำให้ประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ :-

๑. สติระลึกถึงความตายอยู่.
๒. ญาณรู้ว่าความตายจักมีเป็นแน่ ตัวจะต้องตายเป็นแท้.
๓. เกิดความสังเวชสลดใจ.

๕. กายคตาสติ

พึงกำหนดพิจารณากายเป็นที่ประชุมแห่งส่วนอันน่าเกลียด ข้างบนตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นมา ข้างล่างตั้งแต่ปลายผมลงไป มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบให้เห็นว่าเต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ.

เมื่อแยกกายออกเป็นส่วน ๆ มี ๓๑ คือ เกสา ผมทั้งหลาย ๑ โลมมา ขนทั้งหลาย ๑ นขา เล็บทั้งหลาย ๑ ทันตา ฟันทั้งหลาย ๑ ตโจ หนัง ๑ มังสัง เนื้อ ๑ นหารู เอ็นทั้งหลาย ๑ อัญฐิ กระดูกทั้งหลาย ๑ อัญฐิมิถุขัง เยื่อในกระดูก ๑ วักกัง ม้าม ๑ ทหยัง หัวใจ ๑ ยกนัง ตับ ๑ กิโลมกัง พังผืด ๑ ปัททัง ไต ๑ ปัพผาสัง ปอด ๑ อันทัง ใต้อันใหญ่ ๑ อันทคณัง ใต้อันน้อย (สายรัดไต) ๑ อุตริยง อาหารใหม่ ๑ กรีสัง อาหารเก่า ๑ ปิตตัง น้ำดี ๑ เสมหัง น้ำเสลด ๑ ปุพโพ น้ำเหลือง ๑ โลहितัง น้ำเลือด ๑ เสโท น้ำเหลือง ๑ เมโท น้ำมันข้น ๑ อัสสุ น้ำตา ๑ วสา น้ำมันเหลว ๑ เชโฟ น้ำลาย ๑ สิงฆาณิกา น้ำมูก ๑ ลลิกา น้ำไขข้อ ๑

มุตตัง นำมุตตร ๑ รวมเป็น ๓๑ แต่พระอรธรรถกถาจารย์ ได้เติม
มัตถเก มัตถลุงคัง คือเยื่อในสมองเข้าอีก ๑ จึงรวมเห็น ๓๒. เมื่อ
แยกกายออกเป็นส่วน ๆ เช่นนี้แล้ว จะหยิบส่วนไหนขึ้นพิจารณา
หรือกำหนดก็ได้. เมื่อพิจารณากายของตนเห็นเป็นปฏิภูมแล้ว จึง
พิจารณากายของผู้อื่น.

๑๐. อานาปานัสสติ

สติกำหนดกองลม คือให้รู้ตัวอยู่เสมอในกองลมที่ตนได้หายใจ
เข้าและออก เป็นต้นว่าหายใจเข้าก็ให้รู้ หายใจออกก็ให้รู้ ท่านสอน
ให้กำหนดโดยวิธีนับ จัดไว้เป็น ๖ หมวด คือ :-

หายใจเข้านับว่า ๑ หายใจออกนับว่า ๑.

" " ๒ " " ๒.

" " ๓ " " ๓.

" " ๔ " " ๔.

" " ๕ " " ๕.

โดยใจความก็คือให้นับหายใจเข้าและออกคู่กันไปว่า ๑.๑.๒.๒.๓.๓.
๔.๔.๕.๕. แล้วกับต้นใหม่. หมวดนี้เรียกปัญจกะ แปลว่า
หมวด ๕.

ให้นับคู่กันไปโดยนับแก่หมวด ๕ ตั้งต้นแต่ ๑. ๑. ถึง ๖. ๖.
แล้วกลับต้น หมวดนี้เรียกฉกกะ แปลว่าหมวด ๖.

ตั้งต้นแต่ ๑.๑ ถึง ๗.๗. แล้วกลับต้น หมวดนี้เรียกสัตตกะ
แปลว่าหมวด ๗.

ตั้งแต่ ๑.๑. ถึง ๘.๘. แล้วกลับต้น หมวดนี้เรียกอัฐกะ

แปลว่าหมวด ๘.

ตั้งต้นแต่ ๑.๑ ถึง ๕. แล้วกลับต้น หมวดนี้เรียกนวกะ

แปลว่าหมวด ๕.

ตั้งต้นแต่ ๑.๑. ถึง ๑๐.๑๐. หมวดนี้เรียกทศกะ แปลว่าหมวด ๑๐.

เมื่อนับตั้งแต่หมวดปัจจุกะถึงหมวดทศกะแล้ว ฟังกลับนับตั้งแต่
หมวดปัจจุกะไปใหม่.

เมื่อนับอยู่โดยท่านองนี้ ลมจักเดินเร็วเข้า เมื่อลมเดินเร็วเข้า
เช่นนั้น ท่านสอนไม่ให้เอาสติระลึกรวมที่เข้าและออก ให้คอย
กำหนดลมที่ผ่านมากกระทบปลายนาสิกและริมฝีปาก แล้วให้นับว่า ๑.๒.
๓. ๔. ๕. แล้วกลับต้นว่า ๑.๒.๓.๔.๕.๖. ๑.๒.๓.๔.๕.๖.๗.
๑.๒.๓.๔.๕.๖.๗.๘. ๑.๒.๓.๔.๕.๖.๗.๘.๙. ๑.๒.๓.๔.๕.๖.๗.๘.๙.๑๐.
ฟังกำหนดนับโดยนัยนี้เสมอไป แต่นั้นลมจะละเอียดยิ่งขึ้น จนปรากฏ
เหมือนไม่มีลม เมื่อเป็นเช่นนี้ให้ค้นหากองลมที่เสื่อมไปนั้น ฟังนี้ว่า
ลมมีอยู่ ลมที่จะไม่มีก็ต้องเป็นคนตายแล้ว ให้คอยกำหนดดูที่ปลาย
นาสิกแล้วก็จะรู้ได้ กำหนดอยู่เช่นนี้จนกว่านิมิตจะปรากฏตลอดจนยัง
ฉานให้เกิด.

ธรรม ๓ อย่าง คือ ลมเข้า ๑ ลมออก ๑ นิมิต ๑ ไม่ใช่
เป็นอารมณ์ของจิตดวงเดียวกัน ธรรมอย่างหนึ่งก็เป็นอารมณ์ของจิต
ดวง ๑ เมื่อธรรม ๓ อย่างนี้ปรากฏชัดแล้ว อุปจารฉานและอัปนา
ฉานก็เกิดขึ้น กัมมฐานนี้เป็นไปเพื่อกำจัดซึ่งวิตก.

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้มีความสุข.
๒. กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์.
๓. มุทิตา ความพลอยยินดี ในเมื่อผู้อื่นได้ดี.
๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจ ในเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ.

วิธีเจริญ

๑. เมตตา

พึงเข้าไปอาศัยเสนาสนะอันสมควร มีเสนาสนะอันสงบเป็นต้น แล้วพิจารณาให้เห็นโทษของโทสะและอานิสงส์ของขันธ์ พึงตั้งเมตตาจิตในตนก่อนว่า เราจงเป็นสุข ๆ, เราอย่างมีทุกข์เลย, เราอย่างมีเวรแก่ใคร ๆ เลย, เราอย่าป่วยไข้เลย, เราอย่ามีทุกข์กายทุกข์ใจเลย, เราจงเป็นสุข ๆ รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด, อย่างใดอย่างหนึ่งเมื่อตั้งเมตตาในตนแล้ว พึงขยายออกไปถึงคนใกล้เคียง เช่นมารดา บิดาและวงศ์ญาติเป็นต้น เมื่อแผ่ไปได้เช่นนี้แล้ว แต่นั่นพึงแผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณ เพราะว่าตนรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด แม้สัตว์อื่นทั่ว ๆ ไปก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น พึงตั้งจิตแผ่ไปว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงอย่ามีเวรแก่กันและกัน, จงอย่ามีพยาบาทแก่กันและกัน, จงอย่ามีความป่วยไข้ลำบากกายใจ, จงอย่ามีอุปัทวทุกข์ภัยเกิดขึ้นในกานใจ, จงเป็นสุข ๆ รักษาตนพ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นทุกอิริยาบถเถิด. หรือ

๑๑. อุตฺตริ อปฺปฏิวิขุณฺโถ เมื่อยังไม่ตรัสรู้คุณวิเศษ ตาย
พฺรหฺมโลภฺโปก โหติ แล้วยอมเข้าถึงพรหมโลก.

๒. กรุณา

เมื่อผู้เจริญเห็นมนุษย์หรือสัตว์ได้รับความทุกข์ยาก พึงถือเอาเป็น
อารมณ์แล้ว แผ่กรุณาจิตไปว่า สัตว์ผู้นี้ทุกข์ยากลำบาก โฉนจะพึงพ้น
จากทุกข์เล่านี้ได้ ถ้าแผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณ พึงบริกรรมว่า สัตว์
ทั้งหลายทั้งสิ้นจงพ้นจากทุกข์เถิด.

กรุณาเป็นคู่ปรับแก้วิหสาโดยตรง.

๓. มุทิตา

เมื่อผู้เจริญได้เห็นหรือได้ทราบ ซึ่งมนุษย์หรือสัตว์ที่ได้มีความสุข
ความเจริญ พึงทำจิตให้ชื่อชมยินดีในความสุขความเจริญของเขานั้นแล้ว
แผ่ไปว่าสัตว์ผู้นี้มีความสุขความเจริญยิ่งนัก จงเจริญยิ่งขึ้นอยู่ในสุข
สมบัติของตน ๆ เถิด. ถ้าแผ่ไปในสัตว์ไม่มีประมาณ พึงทำบริกรรม
ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงอย่าเสื่อมวิบัติไปจากสุขสมบัติที่ตน ได้แล้วเลย,
สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงยิ่งขึ้นอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ เถิด.

๔. อุเบกขา

ผู้เจริญพึงทำจิตให้เป็นกลางในสุขทุกข์ของสัตว์ทั้งสิ้น แล้ว
บริกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ตนเป็นอยู่
เช่นใด ก็จงเป็นอยู่เช่นนั้นเถิด.

อุเบกขาเป็นคู่ปรับแก้ราคะและปฏิฆะในสุขทุกข์ของสัตว์.

หมวดที่ ๕ อาหาร ปฏิภูณสัญญา

ผู้พิจารณา อาหาร ปฏิภูณสัญญา ความสำคัญในอาหารว่าเป็น
ของปฏิภูณ พึงอาศัยในเสนาสนะอันสมควรแล้ว พึงพิจารณาอาหาร
โดยอาการอันปฏิภูณ ๘ ประการ คือ :-

๑. ปฏิภูณโดยบริโภค คือเมื่ออาหารตกเข้าไปในปากแล้ว
ย่อมเกิดอากถั่วด้วยเสลดน้ำลายที่
กลืนลงไปได้ ก็เพราะไม่เห็นด้วย
จักขุ.
๒. ปฏิภูณโดยประเทศ อาหารเมื่อตกลงไปถึงกระเพาะ ก็
ที่อยู่ของอาหาร ระคนด้วยน้ำดี เสมหะ น้ำเหลือง.
และน้ำเลือด ทำให้มีสีต่างๆ ล้วน
เป็นของน้ำเกลียด.
๓. ปฏิภูณด้วยอันสังสม อาหารที่ตกเข้าไปแปดเปื้อนปนคละ
อยู่นาน อยู่ด้วยน้ำดี น้ำเสลด น้ำหนอง น้ำ
เหลืองนั้น ตกเข้าไปถึงท้องแล้ว
ก็ขังอยู่ในไส้ใหญ่ ของเก่าของใหม่
สะสมกันมีกลิ่นเหม็น.
๔. ปฏิภูณในกาลยังมีได้ เมื่ออาหารเข้าไปสะสมอยู่ในไส้ใหญ่
ย่อย แม้เมื่อยังไม่ย่อยไปก็เป็นของน้ำ-
เกลียด เพราะเป็นปะเทศอันลามก

สกลปรก เหมือนหลุมสำหรับทิ้ง
หยากเยื่อ.

๕. ปฏิภูณในกาลย่อยแล้ว อาหารที่ร่อยด้วยเพลิงธาตุเดือด
เป็นฟองแล้วย่อมเกรอะลงไปเป็น
มูลรูดน่าเกียด หากมองเห็น
ได้ด้วยจักขุแล้ว จักขุเป็นของน่า
เกลียดยิ่งนัก.
๖. ปฏิภูณโดยผล อาหารถ้าย่อมออกแล้ว ก็ไปบำรุง
ส่วนต่าง ๆ แห่งร่างกาย มีผลจน
เป็นต้นให้เจริญ ถ้าย่อยออกไม่ได้
ก็เป็นเหตุให้เกิดโรค ได้รับทุกข-
เวทนาต่าง ๆ.
๗. ปฏิภูณโดยอันหลังไหล อาหารที่กลืนเข้าไป ก็เข้าไปโดย
ออกมา ทวารอันเดียว เมื่อออกย่อมออก
ตามทวารทั้ง ๕ เป็นมูลหุ มูลตา
มูลรูด เป็นต้น แม้เมื่อไหลออก
๘. ปฏิภูณด้วยอันทำให้ อาหาร ตั้งแต่บริโภคนก็เปื้อนมือ
แปดเปื้อน เปื้อนปากเป็นต้น สุดแต่จะไปถูก
ที่ไหน ทำให้แปดเปื้อนกลายเป็น
ของปฏิภูณไปด้วยทุกแห่ง.

หมวดที่ ๖ จตุธาตุววัตถาน (ความกำหนดธาตุ ๔)

ธาตุ คือภาวะความเป็นเอง จำแนกเป็น ๔ คือ :-

๑. ปฐวีธาตุ ธาตุดิน.

๒. อาโปธาตุ ธาตุน้ำ.

๓. เตโชธาตุ ธาตุน้ำ.

๔. วาโยธาตุ. ธาตุลม.

ก. ปฐวีธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะแข็งแรงแ้งอันมีอยู่ในกายจำแนกเป็น ๑๕ ส่วน หรือ ๒๐ ส่วน ถ้านับ ๒๐ ข้อสุดท้ายคือเชื้อในสมอง เอาเข้าในธาตุดิน ตั้งแต่ผมขนเป็นต้นจนถึง กรีส เป็นที่สุด.

ข. อาโปธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะเหลวเิบอาบซาบซึมไปมีอยู่ในกาย จำแนกเป็น ๑๒ ส่วน ตั้งแต่ น้ำคิเป็นต้นจนถึง น้ำมูตรเป็นที่สุด

ค. เตโชธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะทำกายให้อบอุ่นจำแนกเป็น ๔ คือ :-

๑. สันตปป์คคิ ไฟที่ยังกายให้อบอุ่น.

๒. ชिरณคคิ ไฟที่ยังกายให้ทรุดโทรม.

๓. ปริทัยคคิ ไฟที่ยังกายให้ร้อนกระวนกระวาย.

๔. ปริณามคคิ ไฟที่ยังอาหารให้ย่อย.

ฅ. วาโยธาตุ คือสิ่งที่มีลักษณะพุดไปมา จำแนกเป็น ๖ คือ :-

๑. อุทธังคมาวตา ลมพัดขึ้นเบื้องบน.

๒. อโธคมาวตา ลมพัดลงเบื้องต่ำ.

๓. กุจฉิสยาวตาทา ลมพัดในท้อง.
๔. โภจฐาสยาวตาทา ลมพัดในลำไส้.
๕. อังคมังคานุสารีวตาทา ลมพัดชานไปทั่วอวัยวะ.
๖. อัธสาสปีธสาสวตาทา ลมหายใจเข้าออก.

วิธีเจริญ

ผู้เจริญปรารถนาจะพิจารณาจตุราตฺตวัตถาน มีบุพกิจเหมือน การเจริญกัมมัญฐานข้างต้น จะพิจารณาโดยย่อก็ได้ โดยพิสดารก็ได้ เมื่อธาตุใดปรากฏแจ้งชัด จะพิจารณาแต่ธาตุนั้นอย่างเดียวยกก็ได้ พึง กำหนดกายของตนให้เห็นสักว่าธาตุแล้ว พึงกำหนดกายผู้อื่นให้เห็นเป็น สักว่าธาตุประชุมกันขึ้นสมมติว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคล และพึงกำหนดให้ รู้จักธาตุภายในภายนอก คือสิ่งที่มีชีวิตจิตใจครองอยู่สิงอยู่ ชื่อว่า ธาตุภายใน เพราะดิน น้ำ ไฟ ลม ปราศจากอินทรีย์ จัดเป็นธาตุภายใน ให้เห็นเป็นเพียงว่าธาตุอันหนึ่ง ๆ จนถอนสติตฺตปลัทธิตตตัญญา คือความเข้าไปยึดถือว่าสัตว์และความสำคัญว่าสัตว์เสียได้.

หมวดที่ ๗ อรูปกัมมัญฐาน

๑. อากาธานัญญาตนะ อากาศไม่มีที่สุด.
๒. วิญญาณัญญาตนะ วิญญาณไม่มีที่สุด.
๓. อากิญจัญญาตนะ นิดหนึ่งน้อยหนึ่งไม่มี.
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่.

วิธีเจริญ

๑. อากาสนัญญาตนะ

เมื่อเพ่งกสิณนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จนสำเร็จเป็นรูปาพจรมานแล้ว เพื่อกสิณนั้นเสีย คืออย่างนี้กหมายเอากสิณนิมิตตั้งจิตเพ่งเอาอากาศที่มีดวงกสิณเพิกขึ้นแล้ว เหลือแต่อากาศเปล่าเป็นอารมณ์ พิจารณาไปจนอากาศเปล่าทั่ววงกสิณนั้นปรากฏในมโนทวาร พิจารณาอากาศนั้นเป็นอารมณ์แล้ว บริกรรมว่า **อนนโต อากาโส** อากาศไม่มีที่สุด ๆ จนจิตตั้งมั่นถึงอัปนาสมาธิ สำเร็จเป็นฌานที่ ๑ ชื่ออากาสนัญญาตนฌาน.

๒. วิญญาณัญญาตนะ

พึงละอากาสนิมิต อันเป็นอารมณ์ของอรุปฌานที่ ๑ เสีย กำหนดจิตที่นึก อากาศอาศัยตั้งอยู่ในอากาสนิมิตเป็นอารมณ์แล้ว บริกรรมว่า **อนุตฺ วิญญาณํ** วิญญาณไม่มีที่สุด ดังนี้ จนได้สำเร็จเป็นอรุปฌานที่ ๒ ชื่อวิญญาณัญญาตนฌาน.

๓. อากิญจัญญาตนะ

พึงละอรุปวิญญาณที่แรกซึ่งเป็นอารมณ์ของอรุปฌานที่ ๒ ยึดเอาความไม่มีของอรุปฌานที่แรก คือให้กำหนดว่า อรูปวิญญาณที่แรกไม่มีในที่นี้เป็นอารมณ์แล้ว ทำบริกรรมว่า **นตฺถิ กิณฺจจิ** อรูปวิญญาณที่แรกนี้คิดหนึ่งไม่มี จนสำเร็จเป็นอรุปฌานที่ ๓ ชื่ออากิญจัญญาตนฌาน.

๔. เนวส์ัญญานาสัญญาตนะ

พึงปล่อยอารมณ์ของรูปฌานที่ ๓ กำหนดเอาแต่ความที่ละเอียด ประณีตของรูปฌานที่ ๓ เป็นอารมณ์แล้ว บริกรรมว่า **สนฺตเมตฺตํ ปณฺธิตเมตฺตํ** รูปฌานที่ ๓ นี้ละเอียดนักประณีตนัก จะว่ามีสัญญา ก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ จนสำเร็จเป็นรูปฌานที่ ๔ ชื่อ เนวส์ัญญานาสัญญาตนฌาน.

รูปฌาน ที่ได้ชื่ออย่างนั้น ๆ เพราะ :-

รูปฌานที่ ๑ ยึดอากาศนิมิต อันหาที่สุดทั้งข้างเกิดและดับ มิได้เป็นอารมณ์.

" " ๒ ยึดเอาจิตนึกเอาอากาศตั้งอยู่ในอากาศอันหาที่สุดทั้ง ๒ ข้างไม่ได้เป็นอารมณ์.

" " ๓ ยึดเอาความไม่มีของจิตที่ตั้งอยู่ในอากาศเป็นอารมณ์.

" " ๔ ยึดเอารูปฌานที่ ๓ อันมีสัญญาเวทนาและสัมปยุตตธรรมทั้งสิ้นละเอียดนักประณีตนัก เป็นอารมณ์.

ฌานสมาบัติ

ฌานมี ๒ คือ รูปฌาน ๑ รูปฌาน ๑.

รูปฌานมี ๓ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

รูปฌานมี ๓ คือ อากาสนัญญาตนฌาน ๑ วิญญาณัญญา-

ตนฉาน ๑ อาภิญญัญชยตนฉาน ๑ เนวสัญญานาสัญญชยตนฉาน ๑.

เหตุซึ่งทำให้ฉานเสื่อม ๓ อย่าง

๑. กิเลสสมุททาจาเรน เพราะกิเลสฟุ้งซ่าน.

๒. อสปรุบาย กิริยาย เพราะทำความไม่สะดวก.

๓. อนนุโยเคน เพราะไม่ประปอบเนื่อง ๆ.

รูปฉาน ๔ อรูปฉาน ๔ รวมเป็น ๘ เป็นเหตุให้เกิดสมบัตติ
สมบัตติเป็นผลของฉาน เรียกชื่อตามฉาน ๘ จึงเป็นสมบัตติ ๘ สมบัตติ
๘ นี้ มีทั่วไปแม้ภายนอกพระพุทธศาสนา แต่ไม่เป็นไปเพื่อความ
ดับทุกข์ ส่วนที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเป็นไปเพื่อความดับทุกข์.

สมบัตติ ว่าโดยประเภทเป็น ๒ คือ ผลสมบัตติ ๑ นิโรธ-
สมบัตติ ๑.

ผลสมบัตติ มีทั่วไปแก่พระอริยเจ้าทั้งสิ้น.

นิโรธสมบัตติ มีเฉพาะพระอริยบุคคล ๒ จำพวก คือ พระ
อนาคามีบุคคล ๑ พระจีณาสพที่ได้สมบัตติแปด ๑.

ฉานกับสมบัตติว่าโดยอรรถเป็นอันเดียวกัน ต่างแต่พยัญชนะ
เพราะฉานเป็นที่ถึงด้วยดีของผู้มีปกติได้ฉาน.

สมบัตติ ๘ เพิ่มสัญญาเวทิตนิโรธ คือดับสัญญาและเวทนา
เข้าอีก ๑ รวมเป็น ๙ เรียกอนุบุพพิหารสมบัตติ.

สัญญาเวทิตนิโรธ เป็นความดับที่สุดสายของสมบัตติ คือ :-
เมื่อได้ปฐมฉาน กามสัญญาดับ.

- เมื่อได้ ทุตติยฆาน วิตกวิจารณ์.
- " ตุตติยฆาน ปีติคั.
- " จตุตถฆาน ลมอัสสาสะปีสสาสะคั.
- " อากาสนัญญาตนฆาน รูปสัญญาคั.
- " วิญญาณัญญาตนฆาน สัญญาในอากาสนัญญาตนคั.
- " อากิญจัญญาตนฆาน สัญญาในวิญญาณัญญาตนคั.
- " เนวสัญญานาสัญญาตนฆาน สัญญาในอากิญจัญญาตนคั.
- " สัญญาเวทิตนโรธ สัญญาและเวทนาคั.

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ผู้เจริญวิปัสสนาพึงศึกษาให้รู้จักอรรถแห่งวิปัสสนากาวนา และ
ธรรม ๓ อย่าง พร้อมทั้งให้รู้จักลักษณะ กิจ ผลเหตุ ของวิปัสสนา
และให้รู้จักวิภาคความจำแนก ๖ อย่างด้วย.

อรรถแห่งวิปัสสนา

กิริยาที่ทำวิปัสสนาปัญญาที่เห็นแจ้งชัดในอารมณ์ให้เกิดขึ้นด้วย
เจตนาใด เจตนาอันชื่อ วิปัสสนากาวนา.

ธรรม ๓ อย่าง

๑. ธรรมเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.
๒. ธรรมเป็นรากง่า เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา.
๓. ตัววิปัสสนา.

ธรรมที่เป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ท่านยกขึ้นกล่าวไว้เป็น
ตัวอย่าง ๓ หมวด คือ :-

หมวดที่ ๑ ได้แก่ขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ.

หมวดที่ ๒ ได้แก่อายตนะ ๑๒ คือ :-

๑. จักขวยตนะ อายตนะคือตา.
๒. รูปายตนะ อายตนะคือรูป.
๓. โสตายตนะ อายตนะคือหู.

๔. สัททายตนะ อายตนะคือเสียง.
๕. ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก.
๖. กันธายตนะ อายตนะคือกลิ่น.
๗. ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น.
๘. รสายตนะ อายตนะคือรส.
๙. กายายตนะ อายตนะคือกาย.
๑๐. โผฏฐัพพายตนะ อายตนะคือสัมผัสทางกาย.
๑๑. มนายตนะ อายตนะคือใจ.
๑๒. ธรรมายตนะ อายตนะคืออารมณ์เกิดกับใจ.

หมวดที่ ๓ ได้แก่ธาตุ ๑๘ คือ :-

๑. จักขุธาตุ ธาตุคือตา.
๒. รูปธาตุ ธาตุคือรูป.
๓. จักขุวิญญานธาตุ ธาตุคือวิญญานทางตา.
๔. โสถธาตุ ธาตุคือหู.
๕. สัททธาตุ ธาตุคือเสียง.
๖. โสถวิญญานธาตุ ธาตุคือวิญญานทางหู.
๗. ฆานธาตุ ธาตุคือจมูก.
๘. กันธธาตุ ธาตุคือกลิ่น.
๙. ฆานวิญญานธาตุ ธาตุคือวิญญานทางจมูก.
๑๐. ชิวหาธาตุ ธาตุคือลิ้น.
๑๑. รสธาตุ ธาตุคือรส.

๑๒. ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือวิญญาณทางลิ้น.
๑๓. กายธาตุ ธาตุคือกาย.
๑๔. โผฏฐัพพธาตุ ธาตุคือสัมผัสทางกาย.
๑๕. กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือวิญญาณทางกาย.
๑๖. มโนธาตุ ธาตุคือคือใจ.
๑๗. รัम्मธาตุ ธาตุคืออารมณ์เกิดกับใจ.
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือวิญญาณทางใจ.

หมวดที่ ๔ ได้แก่อินทรีย์ ๒๒ คือ :-

๑. จักขุอินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางตา.
๒. โสติดินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางหู.
๓. ฆานินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางจมูก.
๔. ชิวหินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางลิ้น.
๕. กายินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางกาย.
๖. มนินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทางใจ.
๗. อิตถินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความเป็นหญิง.
๘. ปุริสอินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความเป็นบุรุษ.
๙. ชีวัตินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความเป็นอยู่.
๑๐. สุขินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความสุข.
๑๑. ทุกขินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความทุกข์.
๑๒. โสมนัสสินทรีย์ ความเป็นใหญ่ในความโสมนัส.

ตัววิปัสสนา ได้แก่วิสุทธิ ๕ คือ :-

๑. ทิฏฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น.

๒. กงขาวิตรณวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งปัญญาเป็นเครื่องก้าวล่วงความสงสัย.

๓. มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้จริง เห็นจริงว่า นี้ทางและมีใช่ทาง.

๔. ปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นเป็นข้อปฏิบัติที่จะให้อริยมรรคเกิดขึ้น.

๕. ญาณทสฺสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นซึ่งเป็นโลกุตระ คือรู้เป็นในมรรคทั้ง ๔.

ลักษณะ คือเครื่องหมายของวิปัสสนานั้น ได้แก่สภาพความเป็นเองของสังขาร เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความเห็นแจ้งชัดตามสภาพความเป็นจริงเช่นนั้น.

กิจ คือความกำจัดโมหะ ความหลง ในสังขารอันปิดบังปัญญา ไม่ให้เห็นตามสภาพความจริงแห่งสิ่งนั้น ๆ.

ผล คือความเห็นจริงส่องสว่างเห็นทั่วไปในสังขารตามสภาพความเป็นจริง อันปราศจากความมืด คือโมหะซึ่งเป็นเครื่องปิดบังปัญญา.

เหตุ คือจิตที่ไม่ฟุ้งซ่านตั้งมั่นด้วยสมาธิ.

วิภาค คือความจำแนกมี ๖ คือ :-

๑. อนิจจัง ของไม่เที่ยง.
๒. อนิจจุลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าเป็นของไม่เที่ยง.
๓. ทุกข์ ของที่สัตว์ทนยาก.
๔. ทุกฺขลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์
๕. อนตฺตา สภาวะไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน.
๖. อนตฺตลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่ามีไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน.

วิปัสสนาตามบาลี

ธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามที่ท่านพรรณนาไว้หลายประการ เมื่อรวบรวมกล่าวโดยใจความ คงได้ธรรมที่เป็นอารมณ์ ๕ ประการ คือ :-

๑. วิปัสสนาที่มีสังขารเป็นอารมณ์.
๒. วิปัสสนาที่มีธรรมเป็นอารมณ์.
๓. วิปัสสนาที่มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์.
๔. วิปัสสนาที่มีขันธ ๕ เป็นอารมณ์ อีกนัยหนึ่ง.
๕. วิปัสสนาที่มีขันธ ๕ พร้อมทั้งเหตุทั้งปวงเป็นอารมณ์.

ก. วิปัสสนาที่มีสังขารเป็นอารมณ์ คือสังขารทั้งที่เป็นอุปาทินนะ และอุปาทินนะทั้งสิ้น จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ได้ในอนิจจลักษณะ และทุกขลักษณะทั้ง ๒ ดังพระบาลีว่า :-

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง.

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์.

ข. วิปัสสนาที่มีธรรมเป็นอารมณ์ คือธรรมทั้งสิ้นทั้งที่เป็นสังขารทั้งที่เป็นวิสังขาร จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ได้ในอนัตตลักษณะอย่างเดียว ดังพระบาลีว่า :-

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งสิ้นไม่ใช่ตัวตน.

ธรรมที่เป็นวิสังขาร คือพระนิพพานนั้น ไม่ได้ในลักษณะ ๒ ข้างต้น เพราะเป็นธรรมเที่ยงถาวร แต่ไม่ใช่ตัวตนสัตว์บุคคลเป็นเพียงอสังขตธาตุ.

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนาที่มีสังขารและธรรมเป็นอารมณ์ พึงเจริญตามบาลีว่า :-

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา **สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา** **สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา** ดังนี้ก็ได้.

ค. วิปัสสนามีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ได้ในอนิจจลักษณะและอนัตตลักษณะ ดังพระบาลีว่า :-

รูปํ อนิจฺจํ รูปไม่เที่ยง **เวทนา อนิจฺจา** เวทนาไม่เที่ยง **สญฺญา อนิจฺจา** สัญญาไม่เที่ยง **สงฺขารา อนิจฺจา** สังขารไม่เที่ยง **วิญฺญาณํ อนิจฺจํ** วิญญาณไม่เที่ยง.

รูปํ อนตฺตา รูปไม่ใช่ตัวตน **เวทนา อนตฺตา** เวทนาไม่ใช่ตัวตน **สญฺญา อนตฺตา** สัญญาไม่ใช่ตัวตน **สงฺขารา อนตฺตา**

สังขารไม่ใช่ตัวตน วิญญาณ อนาคตา วิญญาณไม่ใช่ตัวตน.

สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สัพเพ ธมฺมา
อนตฺตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน.

วิปัสสนาที่มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ตามพระบาลีที่แสดงมาแล้ว
นี้ แสดงไว้เพียงลักษณะ ๒ คือ อนิจจลักษณะและอนัตตลักษณะ
หาได้แสดงทุกขลักษณะไว้ด้วยไม่ ท่านแสดงว่า เพราะทุกขลักษณะ
นั้นนับเข้าเสียในอนิจจลักษณะ เพราะว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็น
ทุกข์ เมื่อเห็นอนิจจลักษณะแล้ว ทกขลักษณะย่อมปรากฏด้วย.

ผู้เมื่อจะเจริญวิปัสสนาที่มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ก็พึงเจริญตาม
พระบาลีที่กล่าวมาแล้วนั้นก็ได้อ.

ฉ. อีกนัยหนึ่ง วิปัสสนาที่มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์นั้น ได้ใน
ลักษณะทั้ง ๓ ดังพระบาลีว่า :-

รูป อนิจฺจํ รูปเป็นของไม่เที่ยง ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ รูปใด
เป็นของไม่เที่ยง รูปนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกฺขํ ตทนต์ฺตา รูปใดเป็น
ทุกข์ รูปนั้นไม่ใช่ตัวตน ยทนต์ฺตา ตํ เนตํ มม เนโสทมฺสฺมิ น
เมโส อตฺตา รูปใดไม่ใช่ตัวตน รูปนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา
ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

เวทนา อนิจฺจา เวทนาเป็นของไม่เที่ยง ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ
สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกฺขํ ตทนต์ฺตา สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ยทนต์ฺตา ตํ เนตํ มม เนโสทมฺสฺมิ น
เมโส อตฺตา สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่

ใจตัวตนของเรา.

สขุณา อนิจจา สัญญาเป็นของไม่เที่ยง ยทนิจจํ ตํ ทุกขํ
สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกขํ ตทนต์ิตา สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ยทนต์ิตา ตํ เนตํ มม เนโสหมสุมิ น
เมโส อตฺตา สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา ไม่
ใช่ตัวตนของเรา.

สงฺขารา อนิจฺจา สงฺขารเป็นของไม่เที่ยง ยทนิจจํ ตํ ทุกขํ
สิ่งใดเป็นของไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกขํ ตทนต์ิตา สิ่งใดเป็น
ทุกข์ สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ยทนต์ิตา ตํ เนตํ มม เนโสหมสุมิ
น เมโส อตฺตา สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา
ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

วิญฺญาณํ อนิจจํ วิญฺญาณเป็นของไม่เที่ยง ยทนิจจํ ตํ ทุกขํ
สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ ยํ ทุกขํ ตทนต์ิตา สิ่งใดเป็นทุกข์
สิ่งนั้นไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน อยนต์ิตา ตํ เนตํ มม เนโสหมสุมิ น
เมโส อตฺตา สิ่งใดไม่ใช่ตัวตน สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เรา
ไม่ใช่ตัวตนของเรา.

ง. วิปัสสนาที่มีขั้น ๕ พร้อมทั้งเหตุทั้งปัจจัยเป็นอารมณ์ ได้
ในลักษณะ ๓ ดังพระบาลีว่า :-

รูปํ อนิจจํ รูปไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิด
ขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ รูปที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันไม่เที่ยงแล้ว
จะเป็น
ของเที่ยงมาแต่ไหน.

เวทนา อนิจจา เวทนาไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ให้เกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ เวทนาที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุอันไม่
เที่ยงแล้ว จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

สขุตา อนิจจา สขุตาไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ให้สขุตาเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ สขุตาที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยเหตุ
อันไม่เที่ยงแล้ว จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

สังขาร อนิจจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุ
เป็นปัจจัยให้สังขารเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ สังขารที่เกิดขึ้นพร้อม
ด้วยเหตุอันไม่เที่ยงแล้ว จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

วิญญาณ อนิจจา วิญญาณไม่เที่ยง ธรรมใดเป็นเหตุเป็นปัจจัย
ให้วิญญาณเกิดขึ้น ธรรมนั้นก็ไม่ใช่ วิญญาณที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย
เหตุอันไม่เที่ยงแล้ว จะเป็นของเที่ยงมาแต่ไหน.

รูปเป็นทุกข์ ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

เวทนาเป็นทุกข์ ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

สขุตาเป็นทุกข์ ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

สังขารเป็นทุกข์ ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

วิญญาณเป็นทุกข์ ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

รูปเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

เวทนาเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

สขุตาเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

สังขารเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ๆ ล ๆ จะเป็นสุขมาแต่ไหน.

วิญญาณเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ๆ ล ๆ จะเป็นตัวตนมาแต่ไหน.

ที่ทำเครื่องหมาย ๆ ล ๆ ใวนั้น ผู้ศึกษาพึงเดิมและเปลี่ยนโดย
นัยชั้น ๕ อันเป็นส่วนอนิจลักษณะในข้อ ง. นั้นเถิด.

ผู้เจริญวิปัสสนามีชั้น ๕ ล้วนเป็นอารมณ์ที่ดี ที่มีชั้น ๕
พร้อมทั้งเหตุปัจจัยเป็นอารมณ์ที่ดี พึงเจริญโดยนัยพระบาลีดังกล่าว
มานี้ก็ได้.

วิปัสสนาตามอรรถกถา

ตัววิปัสสนา ได้แก่วิสุทธิ ๕ ดังกล่าวแล้วข้างต้น.

ทฤษฎีวิสุทธิ ที่ ๑

ผู้เจริญวิปัสสนาจัดเป็น ๒ คือ :-

๑. สมถยานิก ได้แก่ผู้บำเพ็ญได้มานานมาก่อนแล้ว ย่อม
ทำฌานที่ตนได้ให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนา.
๒. วิปัสสนายานิก ได้แก่ผู้บำเพ็ญยังไม่เคยได้ฌานสมาบัติมา
ก่อนเริ่มต้นก็เจริญวิปัสสนา.

วิธีพิจารณา

ก. สมถยานิก พึงทำฌานที่ตนได้ให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนา
คือออกจากฌานแล้ว พึงกำหนดองค์ฌานทั้ง ๕ ทั้งสัมปยุตตธรรม
ที่เกิดกับองค์ฌาน ให้เห็นชัดว่า องค์ฌานและสัมปยุตตธรรมเหล่านี้
เป็นนามธรรมแล้ว แสวงหาที่อาศัยของนามธรรมต่อไป.

หทัยรูปเป็นที่อาศัยของนามธรรม มหาภูตรูปและอุปาทายรูป

เป็นที่อาศัยของหทัยรูป หทัยรูป มหาภูตรูป และอุปาทายรูป เหล่านี้
เป็นรูปธรรม กำหนดนามรูปโดยนัยนี้ ให้เห็นปรากฏชัด.

ข. วิปัสสนายานิก พึงกำหนดสังขารมีนามรูปเป็นต้น หรือ
กำหนดกายพร้อมทั้งจิตเจตสิก จำแนกออกโดยประเภทเป็น ๕ กอง คือ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อรู้ลักษณะแล้ว พึงย่นชั้น
ทั้ง ๕ นั้นเข้าเป็น ๒ คือ นาม ๑ รูป ๑ กำหนดสังขารที่เป็นไป
ในภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ย่นลงเป็นนามรูปให้เห็น
ชัดเจนละสังขารปล้ำทิสัตตสัญญา คือ ความเข้าไปถือเอาว่าเป็นสัตว์
ความสำคัญว่าเป็นสัตว์เสียได้ เพราะไม่มีอะไรอื่นนอกจากนามรูป
ไม่หลงในสมมติและบัญญัติ ความเห็นชัดอย่างนี้ชื่อว่า ทิฏฐิวิสุทธิ.

กัณฑชาตวิตรณวิสุทธิ ที่ ๒

เมื่อผู้บำเพ็ญทิฏฐิวิสุทธิให้บริบูรณ์แล้ว พึงแสวงหาและกำหนด
เหตุปัจจัยของนามรูปนั้นให้ได้แจ้งชัด.

เหตุปัจจัยของนามรูป

สิ่งใดเป็นเครื่องขังนามรูปให้เกิดและหล่อเลี้ยงนามรูปนั้นไว้ สิ่ง
นั้นเรียกว่าเหตุปัจจัย กล่าวเฉพาะที่เป็นประธานจำแนกเป็น ๔ คือ :-

๑. อวิชชา ความไม่รู้.
๒. ตัณหา ความทะยานอยาก.
๓. อุปาทาน เชื้อ เครื่องถือมั่น มีนันทราคะ ความกำหนัด
ด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น.
๔. กรรม การกระทำ ได้แก่ กุศลกรรม อกุศลกรรม.

ที่กล่าวมานี้ กล่าวโดยส่วนรวม ถ้าแยกออกกล่าวโดยละเอียด
คือ เป็นนามธรรม ๑ รูปธรรม ๑ กงรวมเหตุปัจจัยได้ดังนี้ คือ :-

ปัจจัยของรูปธรรม มหาภูตรูป คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ และ
อาหาร เป็นปัจจัยของรูปธรรม เพราะอุปถัมภ์รูปไว้.

ผัสสะ เป็นปัจจัยของนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร
เพราะนามธรรม ๓ นี้อาศัยผัสสะ จึงเกิดขึ้นเป็นไป.

นามและรูป เป็นปัจจัยของนามธรรม คือวิญญาน เพราะ
วิญญานอาศัยจักขุและรูป จึงเกิดจักขุวิญญานเป็นต้น แม้อายตนะ
อื่น ๆ ก็อาศัยนามรูปแล้วเกิดเป็นวิญญาน มีชื่อตามอายตนะภายใน
เรียกโสตวิญญาน ฯ ล ฯ มโนวิญญาน.

วิญญาน ๕ ข้างต้น มีรูปอย่างเดียวเป็นปัจจัย.

มโนวิญญาน มีนามรูปทั้ง ๒ เป็นปัจจัย.

โดยนัยนี้ จึงรวมเหตุปัจจัยได้ดังต่อไปนี้ :-

เหตุปัจจัยของรูปธรรม ๕ คือ อวิชชา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑
กรรม ๑ อาหาร ๑.

เหตุปัจจัยของนามธรรม ๕ คือ อวิชชา ๑ ตัณหา ๑ อุปาทาน ๑
กรรม ๑ ผัสสะ ๑.

เมื่อผู้บำเพ็ญเห็นเหตุปัจจัยแจ้งชัดแล้ว ย่อมก้าวล่วงความสงสัย
ซึ่งเรียกว่า กังขาในกาลทั้ง ๓ เสียได้ คือ :-

๑. ความสงสัยอันปรารภส่วนอดีตล่วงแล้ว ๕ อย่าง.
๒. ความสงสัยอันปรารภส่วนอนาคต คือ กาลข้างหน้า อันยัง

ไม่มาถึง ๕ อย่าง.

๑. ความสงสัยอันปรารถนาส่วนปัจจุบัน ๖ อย่าง.

รวมทั้ง ๓ กาลเป็น ๑๖ เรียกว่า กังขา ๑๖.

ก. กังขาส่วนอดีต ๕ คือ :-

๑. เราได้มีแล้วหรือในชาติก่อน.

๒. หรือเราไม่ได้มีแล้ว.

๓. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นอะไร.

๔. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไร.

๕. เราได้เป็นอะไรแล้ว จึงเป็นอะไรอีกในชาติก่อน ๆ.

ข. กังขาส่วนอนาคต ๕ คือ :-

๑. เราจักมีหรือในชาติหน้า.

๒. หรือเราจักไม่มี.

๓. เราจักมีในชาติหน้า เราจักเป็นอะไร.

๔. เราจักมีในชาติหน้า จักเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไร.

๕. เราจักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรในชาติหน้าต่อไปอีก.

ค. กังขาส่วนปัจจุบัน ๖ คือ :-

๑. เดียวนี้เรามีอยู่หรือ.

๒. หรือเราไม่มี.

๓. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอะไร.

๔. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอะไร.

๕. เราเป็นสัตว์มาแต่ไหน.

๖. เราจะไปเกิดที่ไหนอีก.

เมื่อมากำหนดเหตุปัจจัย เห็นแจ้งชัดจนก้าวล่วงความสงสัยในกาลทั้ง ๓ เสียได้ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิตี.

มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ๓

เมื่อผู้บำเพ็ญกำหนดเหตุปัจจัยของนามรูปแจ้งชัด จนข้ามล่วงกัంగాในกาลทั้ง ๓ เสียได้แล้ว พึงพิจารณานามรูปทั้งปัจจัยที่เป็นอดีตอนาคต ปัจจุบัน ทั้งที่เป็นภายในภายนอก หยาบหรือละเอียดต่ำช้าหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ให้เห็นว่านามและรูปกับทั้งปัจจัยนั้นเป็นของไม่เที่ยงจริง ด้วยเกิดขึ้นแล้วดับไปในกาลนั้น ๆ เช่นนามรูปที่เกิดในอดีต ก็ดับไปในอดีต ไม่เลื่อนมาดับในปัจจุบันหรือในอนาคตเป็นต้น ตลอดจนไกลหรือใกล้ ก็ดับไปตามกาลนั้น ๆ ไม่เหลื่อมล้ำกันไปได้ เพราะเหตุนี้ นามรูปจึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะเกิดแล้วดับไปในกาลนั้น ๆ ไม่ล่วงกาลนั้น ๆ ไปได้ และเป็นทุกข์ เพราะความเกิดความดับเบียดเบียนบีบคั้น เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา.

เมื่อผู้บำเพ็ญพิจารณาอยู่เช่นนี้เนื่อง ๆ ด้วยดี วิปีสสนูปกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิด.

วิปีสสนูปกิเลส

ธรรมซึ่งเป็นเครื่องเศร้าหมองของวิปีสสนา เรียกวปีสสนูปกิเลส มี ๑๑ คือ :-

๑. โภกาส แสงสว่างชานออกจากสรีราพพ.

๒. ปีติ ทำกายและจิตให้อิ่มแผ่ซ่านไปทั่วสรีรกาย.
๓. วิปัสสนาญาณ ความเห็นแจ้งแก่กล้า เห็นนามรูปแจ้งชัด.
๔. ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบจิต ระวังความกระวนกระวายเสียได้
๕. สุข ความสุขอันประณีตเป็นไปในกายและจิต.
๖. อธิโมกษ์ ความเชื่อมั่นมีกำลังกล้าเป็นที่พึ่งใสของจิตและเจตสิก.
๗. ปักคหะ ความเพียรไม่ยิ่งไม่หย่อน ประคองจิตไว้ ด้วยดีในอารมณ์ ทำจิตให้เป็นไปเสมออยู่ได้.
๘. อุปัญฐาน สติตั้งมั่นรักษาอารมณ์ไว้ด้วยดี.
๙. อุเบกขา ความเป็นธรรมมัชฌิมาในสังขารทั้งสี่มีกำลังกล้าหนัก.
๑๐. นิกันติ ความรักใคร่ ทำความอาลัยในวิปัสสนานักมีอาการสุขุมละเอียด.

ธรรม ๑๐ อย่างดังกล่าวมานี้ ย่อมเกิดขึ้นจากวิปัสสนาจิต เมื่อเกิดขึ้นย่อมเป็นโทษแก่วิปัสสนา.

โทษของวิปัสสนูปกิเลส

วิปัสสนูปกิเลสแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาย่อมให้โทษต่าง ๆ ดังนี้ :-

๑. ทำให้พิศวงหลงไปว่า มรรคผลเกิดแล้วแก่เรา เราได้สำเร็จมรรคผล เป็นเหตุหยุดความเพียร ไม่เจริญวิปัสสนาต่อไป.

๒. ก่อให้เกิด ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ว่าของเรา ว่าเรา ว่าตัวตนของเรา เกิดขึ้นในตน.

เมื่อธรรม ๑๐ อย่าง ๆ ใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ไม่ยินดี ไม่หลงในธรรมที่เป็นอุปกิเลส ไม่หยุดความเพียร ด้วยเข้าใจว่าไม่ใช่ทางมรรคผล ไม่ใช่ทางวิปัสสนา ทางวิปัสสนาอย่างอื่นต่างหากรู้เห็นแจ้งชัดว่า นี่ทางนี้มีใช่ทาง เช่นนี้ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิติ.

ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิติ ที่ ๔

ผู้บำเพ็ญทำมัคคมัคคญาณทัสสน วิสุทธิติให้เกิดบริบูรณ์ จนวินิจฉัยได้ว่า นี่ทาง นี้มีใช่ทาง ตั้งนั้นแล้ว ควรเจริญวิปัสสนาญาณทัั้ง ๕ ต่อไป เพื่อให้ได้อริยมรรคเบื้องต้น.

วิปัสสนาญาณ ๕

๑. อุทัพพญาณ ปรึชาค้ำนึงเห็นทัั้งความเกิดและความดับ.
๒. กังคญาณ ปรึชาค้ำนึงเห็นความดับ.
๓. ภยตุปฏฐานญาณ ปรึชาค้ำนึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของนำกลัว.
๔. อาทีนวญาณ ปรึชาค้ำนึงเห็นโทษ.
๕. นิพพิทาญาณ ปรึชาค้ำนึงถึงด้วยความเบื่อหน่าย.
๖. มุญจितุกัมยาตาญาณ ปรึชาค้ำนึงด้วยความใคร่จะพ้นไปเสีย.
๗. ปฏิสังขญาณ ปรึชาค้ำนึงพิจารณาหาทาง.
๘. สังขารูปกขาญาณ ปรึชาค้ำนึงด้วยความวางเฉย.

๕. สัจจานุโลมิกญาณ ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนด

รู้อย่างนี้.

อุทฺทัพพญาณันนั้น ท่านให้พิจารณานิพัตติลักษณะ [ลักษณะแห่งความเกิดขึ้น] และปริณามลักษณะ [ลักษณะแห่งความดับ] แห่งขั้นทั้ง ๕.

ในขั้น ๑ คงได้นิพัตติลักษณะ ๕ ปริณามลักษณะ ๕ รวมทั้ง ๕ ขั้น ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับเป็น ๕๐ คือฝ่ายเกิด ๒๕ ฝ่ายดับ ๒๕ พิจารณาในฝ่ายนิพัตติลักษณะดังนี้ :-

ก. รูปขั้น :-

๑. รูปเกิดขึ้น เพราะอวิชาเกิดขึ้น.
๒. รูปเกิดขึ้น เพราะตัณหาเกิดขึ้น.
๓. รูปเกิดขึ้น เพราะกรรมเกิดขึ้น.
๔. รูปเกิดขึ้น เพราะอาหารเกิดขึ้น.
๕. ความเกิดขึ้นของรูปโดยเฉพาะ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยไร ๆ.

ข. เวทนาขั้น :-

๑. เวทนาเกิดขึ้น เพราะอวิชาเกิดขึ้น.
๒. เวทนาเกิดขึ้น เพราะตัณหาเกิดขึ้น.
๓. เวทนาเกิดขึ้น เพราะกรรมเกิดขึ้น.
๔. เวทนาเกิดขึ้น เพราะผัสสะเกิดขึ้น.
๕. ความเกิดของเวทนาโดยเฉพาะ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยไร ๆ.

ค. สัญญาขั้น ฌ. สังขารขั้น ให้พิจารณาโดยนัยเดียวกัน

กับเวทนาชั้น.

ง. วิญญาณชั้น :-

๑. วิญญาณเกิดขึ้น เพราะอวิชาเกิดขึ้น.
๒. วิญญาณเกิดขึ้น เพราะตณหาเกิดขึ้น.
๓. วิญญาณเกิดขึ้น เพราะกรรมเกิดขึ้น.
๔. วิญญาณเกิดขึ้น เพราะนามรูปเกิดขึ้น.
๕. ความเกิดแห่งวิญญาณโดยเฉพาะ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยไร ๆ.

พิจารณาในฝ่ายปริณามลักษณะดังนี้ :-

ก. รูปชั้น :-

๑. รูปดับสิ้นไป เพราะอวิชาดับสิ้นไป.
๒. รูปดับสิ้นไป เพราะตณหาดับสิ้นไป.
๓. รูปดับสิ้นไป เพราะกรรมดับสิ้นไป.
๔. รูปดับสิ้นไป เพราะอาหารดับสิ้นไป.
๕. ความดับสิ้นไปแห่งรูปโดยเฉพาะ ไม่อาศัยเหตุปัจจัยไร ๆ.

เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น ให้พิจารณาโดยนัยเดียว

กันกับรูปชั้น แต่ในข้อ ๔ ให้พิจารณาว่า :-

เวทนา, สัญญา, สังขาร, ดับสิ้นไป เพราะผัสสะดับสิ้นไป.

วิญญาณชั้นในข้อ ๔ ให้พิจารณาว่า วิญญาณดับสิ้นไป เพราะนามรูปดับสิ้นไป นอกนั้นให้พิจารณาโดยนัยแห่งรูปชั้น.

ต่อจากนี้ ก็ให้พิจารณาโดยนัยวิปัสสนาญาณต่อไป ไป.

ในอุเบกขาญาณ ท่านแสดงไว้ว่า เมื่อผู้บำเพ็ญกำหนดสังขาร

ทั้งสี่เห็นว่าเป็นของสูญเปล่าด้วยปฏิสังขานแล้ว พึงกำหนดสังขาร
เป็นของสูญ โดยมีเงื่อนไข ๒ เงื่อนไข.

ความเป็นของสูญโดยมีเงื่อนไข ๒ คือ :-

๑. เป็นของสูญจากตัว.
๒. เป็นของสูญจากของ ๆ ตัว.

ความเป็นของสูญโดยมีเงื่อนไข ๔ คือ :-

๑. ตัวก็ไม่มี.
๒. ของ ๆ ตัวก็ไม่มี.
๓. ผู้อื่นก็ไม่มี.
๔. ของ ๆ ผู้อื่นไม่มี.

สังขารเบกขาญาณ มุญจิจุกัมยตาญาณ ปฏิสังขานาณ ทั้ง ๓ นี้
ว่าโดยอรรถเป็นอันเดียวกัน.

สังขารเบกขาญาณ ถึงซึ่งความเป็นยอดแห่งวิปัสสนาญาณทั้งสิ้น.

ในอนุโลมญาณนั้น เมื่อผู้บำเพ็ญเจริญสังขารเบกขาญาณทำให้เกิดขึ้นแล้ว พิจารณาสังขารโดยลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็น
อารมณ์แล้ว ตกลงยังภวังค์ ในลำดับนั้นในทวารราวีชชนะเกิดขึ้น
ทำลักษณะทั้ง ๓ อันใดอันหนึ่งเป็นอารมณ์แล้ว ตกลงยังภวังค์ ใน
ลำดับภวังค์นั้น ชวนจิตเกิดขึ้น ทำกิจในลักษณะ ๓ อันใดอันหนึ่ง
เป็นอารมณ์ มีชื่อต่าง ๆ กันดังนี้ :-

ชวนจิตที่ ๑ ชื่อ บริกรรม.

ชวนจิตที่ ๒ ชื่อ อุปจาร.

ชวนจิตที่ ๓ ชื่อ อนุโลม.

อนุโลมขณะนั้น ได้แก่อนุโลมญาณนั่นเอง วิปัสสนาญาณ ๕ นี้ ชื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต.

ญาณทัสสนวิสุทธิตที่ ๕

ในลำดับแห่งอนุโลมญาณ โคตรภูจิตยึดเอาพระนิพพานเป็น อารมณ แต่โคตรภูญาณนั้นไม่นับเข้าในปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต หรือ ญาณทัสสนวิสุทธิต เพราะตั้งอยู่ในที่อาวัชชนะของมรรคญาณ อยู่ใน ระหว่างกลาง แต่นับเข้าในวิปัสสนาญาณได้ เมื่อเจริญวิปัสสนามา ถึงโคตรภูญาณ จัดเป็นส่วนภาวนามัยกามาจรกุต.

มรรคจิต ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับของโคตรภูจิต จัดเป็น โลกุตระกุต.

มรรคจิต เมื่อเกิดขึ้นยึดเอาพระนิพพานเป็นอารมณ กำหนด อริยสัง ๔ ทำกิจในสังจะ ๕ เกิดขึ้น ย่อมทำลายกองกิเลส คือ โลกะ โทสะ โมหะ สังโยชน ๓ เบื้องต้นให้ขาดเป็นสมุจเฉท เกิด ขึ้นขณะจิตเดียวแล้วดับไป.

ผลจิต หน่วงเอาพระนิพพานเป็นอารมณ เกิดขึ้นในลำดับ มรรคจิต เกิดขึ้น ๒ ขณะบ้าง ๓ ขณะบ้างแล้ว ตกลงยังภวังค์.

ในมรรคชวนวิถี กำหนดช่วยจิตแล่นได้ ๓ ขณะ แล้วมีชื่อ เรียกต่าง ๆ กัน คือ :-

กุลบุตรผู้ทันธาภิญญา ตรัสรู้ซ้ำ :-

ชวนจิตที่ ๑ ชื่อ บริกรรม.

ช่วยจิตที่ ๒ ชื่อ อุปจาร.

ชวนจิตที่ ๓ ชื่อ อนุโลม.

ชวนจิตที่ ๔ ชื่อ โคตรภู.

ชวนจิตที่ ๕ เป็นตัวมรรค.

ชวนจิตที่ ๖-๗ เป็นตัวผล.

กุลบุตรผู้จบปาภิญญา ตรัสรู้เร็ว :-

ชวนจิตที่ ๑ ชื่อ อุปจาร.

ชวนจิตที่ ๒ ชื่อ อนุโลม.

ชวนจิตที่ ๓ ชื่อ โคตรภู.

ชวนจิตที่ ๔ เป็นตัวมรรค.

ชวนจิตที่ ๕-๖-๗ เป็นตัวผล.

ต่อจากภวังคจิต มีมโนทวาราวชชวจิตตัดกระแสภวังค์เกิดขึ้น
ในลำดับของมโนทวาราวชชวจิต ปัจจเวกขณญาณ ๕ เกิดขึ้น.

ปัจจเวกขณญาณ ๕ คือ :-

๑. พิจารณามรรค.

๒. พิจารณาผล.

๓. พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้ว.

๔. พิจารณาภิเลสที่ยังเหลืออยู่.

๕. พิจารณาพระนิพพาน.

ปัจจเวกขณญาณทั้ง ๕ นี้ ย่อมมีแก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี
พระอนาคามี ส่วนพระอรหันต์ การพิจารณาภิเลสที่ยังเหลืออยู่ไม่มี
เพราะท่านมีกิเลสละสิ้นแล้ว.

ญาณอันสัมปยุตด้วยอริยมรรคทั้ง ๔ ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ
จัดเป็นยอดของวิปัสสนาญาณ.

สิ่งที่บังไตรลักษณ์

การเจริญพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา พระไตร-
ลักษณ์ย่อมไม่ปรากฏชัดได้ง่าย เพราะมีสิ่งเป็นเครื่องบัง ๓ อย่างคือ :-

๑. สันตติ ความสืบท่อแห่งนามรูป บัง อนิจจัง.
 ๒. อิริยาบท การผลัดเปลี่ยนกิริยา บัง ทุกขัง.
 ๓. มนสสัญญา ความสำคัญว่าเป็นก้อน บัง อนตฺตา.
- เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงยากที่จะเห็นปรากฏชัด.

วิปัสสาสกา

วิปัสสาส ได้แก่กิริยาที่มีความสำคัญคิดเห็นซึ่งวิปริต คือผิด
ไปจากความเป็นจริง.

เมื่อกล่าวด้วยอำนาจและเจตสิกซึ่งวิปริต จำแนกเป็น ๓ คือ :-

๑. วิปัสสาสด้วยอำนาจความสำคัญผิดเรียก สัญญาวิปัสสาส.
๒. วิปัสสาสด้วยอำนาจความคิดผิด เรียก จิตตวิปัสสาส.
๓. วิปัสสาสด้วยอำนาจความเห็นผิด เรียก ทิฏฐิวิปัสสาส.

เมื่อกล่าวด้วยสามารถแห่งวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งความสำคัญคิดเห็น
วิปริต จำแนกเป็น ๔ คือ :-

๑. ความสำคัญคิดเห็นในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง.
๒. ความสำคัญคิดเห็นในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
๓. ความสำคัญคิดเห็นในของที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตน.
๔. ความสำคัญคิดเห็นในของที่ไม่งามว่างาม.

ใจความที่แสดงวิปัสสนา ๔ คือ :-

ข้อ ๑ ยกอนิจจลักษณะในส่วนแห่งขั้น ๕ ขึ้นแสดง ดังที่
ตรัสแก่พระอานนท์ ในคิริमानนทสูตร.

ข้อ ๒ ยกทุกข์ลักษณะขึ้นแสดง จำแนกอายตนะภายในภายนอก
วิญญาณ สัมผัส เวทนา เป็นต้น ดังที่ตรัสเทศนาอาทิตตปริยายสูตร
แก่พระภิกษุปรมาณชฎิล.

ข้อ ๓ ยกอนัตตลักษณะขึ้นแสดง จำแนกธาตุต่าง ๆ อันเป็นส่วน
แห่งร่างกาย ซึ่งเรียกว่าธาตุกัมมัฏฐาน ดังที่ทรงแสดงธาตุกัมมัฏฐาน
แก่พระราหุล.

ข้อ ๔ ยกอสุกัตถุญาขึ้นแสดง จำแนกส่วนต่าง ๆ อันเป็น
อาการกายล้วนแล้วเป็นของไม่น่าสวณงาม ดังที่ทรงแสดงปฏิกูลบัพพะ
และนิวาสิตกิบัพพะ ในมหาสติปัฏฐาน.

ประโยชน์แห่งการเจริญหรือพิจารณา ๔ คือ :-

๑. อนิจจสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาข้อ ๑.
๒. ทุกขสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาข้อ ๒.
๓. อนัตตสัญญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาข้อ ๓.
๔. อสุกัตถุญา เป็นเครื่องถอนวิปัสสนาข้อ ๔.

อุปมาแห่งชีวิตซึ่งแสดงไว้ในอรกสูตรรวม ๗ ข้อ คือ :-

๑. อุปมาเหมือนหยาดน้ำค้าง.
๒. อุปมาเหมือนต่อมน้ำ.
๓. อุปมาเหมือนรอยไม้ที่ซิดลงในน้ำ.
๔. อุปมาเหมือนลำธารอันไหลมาจากภูเขา.
๖. อุปมาเหมือนชิ้นเนื้อนาบไฟ.
๗. อุปมาเหมือนโคที่เขาจะฆ่า.

มหาสติปัญญา

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติอย่างใหญ่ ชื่อมหาสติปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เหล่าภิกษุ ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรุงในนิคมชื่อกัมมาสัมมะ.

มหาสติปัญญา เป็นเอกายนมรรค คือเป็นทางไปทางเดียว เพื่อให้ได้รับอานิสงส์ ๕ คือ :-

๑. สุตต่าน วิสุทธยา เพื่อความบริสุทธิ์ แห่งสัตว์ทั้งหลาย.
๒. โสกปริเทวาน์ สมตีกุมาย เพื่อข้ามพ้น โสกะ และปริเทวะ.
๓. ทุกขโทมสุต่าน์ อตุถุคมาย เพื่อความดับสูญ แห่งทุกข์และโทมนัส.

๔. ฌายสุต อธิคมาย เพื่อบรรลุนิพพานที่ควรรู้.

๕. นิพพานสุต สัจฉิกิริยา เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง.

มหาสติปัฏฐานจำแนกโดยอารมณ์เป็น ๔ คือ :-

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณากาย.

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาเวทนา.

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาจิต.

๔. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติกำหนดพิจารณาธรรม.

เหตุที่จำแนกเป็น ๔

เพราะจริงคือความประพฤติเป็นอาจิณ เหมือนความประพฤติชนิดที่เป็นปกติของคนในโลก เมื่อรวมเข้ากล่าวมี ๔ จึงจำแนกมหาสติปัฏฐานเป็น ๓ เพื่อให้สมหรือเป็นคู่ปรับกับจรีตนั้น ๆ.

จรีต ๔

๑. ตัณหาจรีตอย่างอ่อน.

๒. ตัณหาจรีตอย่างกล้า.

๓. ทิฏฐิจรีตอย่างอ่อน.

๔. ทิฏฐิจรีตอย่างกล้า.

ก. ตัณหาจรีตอย่างอ่อน เป็นผู้ติดกาย มุ่งกายเป็นใหญ่ มักรักสวยรักงาม อันเป็นไปตามสมันิยม แต่เปลี่ยนแปลงง่าย เมื่อเขานิยมกันอย่างไร ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น.

ข. ตัณหาจรีตอย่างกล้า เป็นผู้ติดเวทนา มุ่งสุขเวทนาเป็นใหญ่ มักพอใจแต่ในความสะดวกสบายอย่างเดียว เปลี่ยนแปลงยาก เพราะ

มักถือเอาความชอบของตน.

ค. ทิฏฐิจริตอย่างอ่อน เป็นผู้ติดจิต มุ่งจิตเป็นใหญ่ มักเห็นว่าจิตเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าจิตไม่ถูกกวนให้เดือดร้อนขุ่นมัว ก็เป็นที่พอใจ.

ฅ. ทิฏฐิจริตอย่างกล้า เป็นผู้ติดธรรม คืออารมณ์ที่เกิดกับใจ หนักอยู่ในธรรม มักเห็นว่าธรรมที่เกิดกับจิตเป็นสิ่งสำคัญ มักหาเรื่องที่ชอบมาให้จิตนึก.

มหาสติปัญญาฐานเป็นคู่ปรับกับจิต

๑. กายานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก้ตณหาจริตอย่างอ่อน.
๒. เวทนานุปัสสนา คู่ปรับแก้ตณหาจริตอย่างกล้า.
๓. จิตตานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก้ทิฏฐิตอย่างอ่อน.
๔. ฌมมานุปัสสนา เป็นคู่ปรับแก้ทิฏฐิจริตอย่างกล้า.

ผู้เจริญมหาสติปัญญา ซึ่งจะนำอภิขณาโหมนัสในโลกออกได้
ต้องประกอบด้วยของคุณ ๓ คือ :-

๑. อาตปปี มีความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อน.
๒. สัมปชาโน รู้ทั่วพร้อม.
๓. สติมา มีสติ.

ก. กายานุปัสสนา

กายานุปัสสนา พิจารณากาย ท่านจำแนกไว้ ๖ บรรพ รวม ๑๔

ข้อ คือ :-

๑. อานาปานปัพพะ ข้อกำหนดด้วยลมหายใจ คือ หายใจ

ออก, กลับ, ยาว, สั้น, ให้รู้ กำหนด
อยู่ว่า เราจักรู้แจ้งกองลมหายใจออก,
กลับ, เราจักระงับกายสังขารหายใจออก,
กลับ.

๒. อิริยาปถปัพพะ ข้อกำหนดด้วยอิริยาบถ คือ เมื่อยืน,
เดิน, นั่ง, นอน, ให้รู้ หรือทรงกายอยู่
อย่างไรก็ให้รู้ตัวอย่างนั้น.

๓. สัมปชัญญปัพพะ ข้อกำหนดด้วยความรู้ตัว คือ ทำความ
รู้ตัวในการไป, กลับ, เหลียว, แล, กู้,
เหยียด, ทรงฝ้านุ่งห่ม, กิน, ดื่ม, เคี้ยว,
ลิ้ม, ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ, เดิน, ยืน,
นั่ง, หลับ, (น่าจะหมายนอนเพื่อหลับ).

๔. ปญฺญูปปัพพะ ข้อกำหนดด้วยของน่าเกลียด คือ ใน
กายนี้มี ผล, ขน, เล็บ, ฟัน, หน้าง,
เนื้อ, เอ็น, กระดูก, เยื่อในกระดูก,
ไต, หัวใจ, ตับ, พังผืด, ม้าม, ปอด,
ไส้ใหญ่, ไส้ทบ, อาหารใหม่. อาหาร
เก่า, ดี, เสลด, น้ำเหลือง, เลือด,
เหงื่อ, มันข้น, น้ำตา, มันเหลว.
น้ำลาย, น้ำมูก, ไขข้อ, มูตร.

๕. ธาตุปัพพะ ข้อกำหนดด้วยธาตุ คือ ในกายนี้มี

ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม.

๖. นวสีวลิกาปัพพะ ข้อกำหนดด้วยปาฐา ๕ คือ ซากศพที่

มี ๕ ข้อ

ตายแล้ว ๑-๒-๓ วัน ขึ้นพอง มีสีเขียว

มีน้ำเหลืองไหล ๑, ซากศพที่เขาทิ้งไว้
ในป่าช้า แร้ง กา นกตะกรุม เป็นต้น
จิกกัดกิน ๑, ที่เป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อ
เลือดเส้นเอ็นริงรัด ๑, ที่ไม่มีเนื้อ แต่ยังมี
เปื้อนเลือด มีเส้นเอ็นริงรัด ๑, ที่ปราศ-
จากเนื้อเลือด ยังมีเส้นเอ็นริงรัด ๑, ที่
เป็นกระดูกปราศจากเส้นเอ็นริงรัด มี
กระดูกเรียวยาวไปในทิศต่าง ๆ เป็นต้น ๑,
ที่เป็นกระดูกสีขาวเหมือนสังข์ ๑, ที่มี
กระดูกเป็นกอง ๆ ล่วงปีไปแล้ว ๑, ที่
เป็นกระดูกยุบ ๑.

ข. เวทนานุปัสสนา

เวทนานุปัสสนา ให้พิจารณาเวทนา เมื่อรวบรวมเข้ากล่าว คงรวม
เป็นข้อได้ ๕ ข้อ คือ :-

๑. สุขเวทนา เสวยสุขเวทนา.
๒. ทุกขเวทนา เสวยทุกขเวทนา.
๓. อทุกขมสุขเวทนา เสวยเวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข.
๔. สามิสสุขเวทนา เสวยสุขเวทนาเจืออามิส.

- ๕. นีรามิสสุขเวทนา เสวยสุขเวทนาไม่เจืออามิส.
- ๖. สามีสุขทุกขเวทนา เสวยทุกขเวทนาเจืออามิส.
- ๗. นีรามิสทุกขเวทนา เสวยทุกขเวทนาไม่เจืออามิส.
- ๘. สามีสุขทุกขมสุขเวทนา เสวยทุกขมสุขเวทนาเจืออามิส.
- ๙. นีรามิสทุกขมสุขเวทนา เสวยทุกขมสุขเวทนาไม่เจืออามิส.

คำว่า อามิส ในที่นี้ ประสงค์เอากามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ.

ค. จิตตานุปัสสนา

จิตตานุปัสสนา ให้พิจารณาจิต เมื่อรวมเข้ากล่าวกรรวมเป็นข้อ ได้ ๑๖ ข้อ คือ :-

- ๑. สรรคจิตตะ จิตมีราคะ.
- ๒. วิตราคจิตตะ จิตปราศจากราคะ.
- ๓. สโทสจิตตะ จิตมีโทสะ.
- ๔. วิตโทสจิตตะ จิตมีปราศจาดโทสะ.
- ๕. สโมหจิตตะ จิตมีโมหะ.
- ๖. วิตโมหจิตตะ จิตปราศจากโมหะ.
- ๗. สัจจิตตจิตตะ จิตหคหู่.
- ๘. วิกจิตตจิตตะ จิตฟุ้งซ่าน.
- ๙. มหัคคตจิตตะ จิตถึงความเป็นใหญ่.
- ๑๐. อมหัคคตจิตตะ จิตไม่ถึงความเป็นใหญ่.
- ๑๑. สตุตตรจิตตะ จิตประกอบด้วยความยิ่ง.

๑๒. อนุตรจิตตะ จิตไม่ประกอบด้วยความยิ่ง.

๑๓. สมานจิตตะ จิตตั้งมั่น.

๑๔. อสมานจิตตะ จิตไม่ตั้งมั่น.

๑๕. วิมุตตจิตตะ จิตหลุดพ้น.

๑๖. อวิมุตตจิตตะ จิตไม่หลุดพ้น.

ฅ. ฐัมมานุปัสสนา

ฐัมมานุปัสสนา พิจารณาธรรม ท่านจำแนกไว้ ๕ บรรพ คือ :-

๑. นีวรณุปัพพะ ข้อกำหนดด้วยนิวรรณ์ ๕ คือ กามฉันทะ ๑

พยาบาท ๑ ถีนมิทระ ๑ อุทธัจจกุกกุจจะ ๑

วิจิกิจฉา ๑.

๒. ฆันธุปัพพะ ข้อกำหนดด้วยขันธ ๕ คือ รูป เวทนา

สัญญา สังขาร วิญญาน.

๓. อาตณุปัพพะ ข้อกำหนดด้วยอายตนะ ๑๒ คือ อายตนะ

ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖.

๔. โพชฅงคูปัพพะ ข้อกำหนดด้วยโพชฅงค ๗ คือ สติ ๑

ฐัมมวิจยะ ๑ วิริยะ ๑ ปีติ ๑ ปัสสัทธิ ๑

สมาธิ ๑ อุเบกขา ๑.

๕. สัจจูปัพพะ ข้อกำหนดด้วยอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ ๑

สมุทัย ๑ นิโรธ ๑ มรรค ๑.

จำแนกทุกขสัจจะ

ชาติ ความเกิด, ชรา ความแก่, มรณะ ความตายล โสกะ

ความแห้งใจ, **ปริเทวะ** ความคร่ำครวญ, **ทุกฺขะ** ความไม่สบายกาย (หมายถึงทุกข์ทางกาย), **โทมนัสสะ** ความไม่สบายใจ (หมายถึงทุกข์ทางใจ), **อุปายาสะ** ความคับแค้น, **อัปปียสัมปโยคะ** ความประกอบด้วยสัตว์สังขารไม่เป็นที่รัก, **ปียวิปโยคะ** ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารอันเป็นที่รัก. **ยัมปิจันง** น **ลภติ** **ตัมปิ** **ทุกฺขะ** ความปรารถนาไม่สมหวัง, **ปัญจูปาทานักขันธทุกฺขะ** โดยย่อความเข้าไปยึดขันธ ๕ เป็นทุกข์.

จำแนกสมุทฺยสัจจะ

เหตุเกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา จำแนกเป็น ๓ คอ :-

๑. **กามตัณหา** ความทะยานอยากในกาม.
๒. **ภวตัณหา** ความทะยานอยากในความมีความเป็น.
๓. **วิภวตัณหา** ความทะยานอยากไม่มีไม่เป็น.

ตัณหา ๓ เมื่อเกิดขึ้นตั้งอยู่ ย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอารมณ์เป็นที่รัก ซึ่งเรียกว่า **ปิยรูป** และอารมณ์เป็นที่ชอบใจ ซึ่งเรียกว่า **สาครูป** ท่านจำแนกไว้เป็น ๑๐ หมวด คือ :-

๑. **อายตนะภายใน ๖** มีจักขุ [ตา] เป็นต้น.
๒. **อายตนะภายนอก ๖** มีรูป เป็นต้น.
๓. **วิญญาณ ๖** มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น.
๔. **สัมผัส ๖** มีจักขุสัมผัส เป็นต้น.
๕. **เวทนา ๖** มีจักขุเวทนา เป็นต้น.
๖. **สัญญา ๖** มีรูปสัญญา ความจำรูป เป็นต้น.

- ๗. สัตถเจตนา ๖ มีรูปสัตถเจตนา ความจงใจคิดไปในรูปเป็นต้น.
- ๘. ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา ความทะยานอยากในรูปเป็นต้น.
- ๙. วิตก ๖ มีรูปวิตก ความตรึกในรูปเป็นต้น.
- ๑๐. วิจารณ์ ๖ มีรูปวิจารณ์ ความตรองในรูปเป็นต้น.

จำแนกนิโรธสังขะ

ความดับทุกข์ ได้แก่ความดับตัณหา ๓ เสียได้ ตัณหาเมื่อดับ ย่อมดับที่อารมณ์อันเป็นปียรูปและสาตรูป ท่านจำแนกไว้ ๑๐ หมวด โดยนัยเดียวกันกับสมุทัย ต่างแต่ในนิโรธนี้จำแนกส่วนแห่งความดับ.

จำแนกมัคคสังขะ

ข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องดำเนินถึงความดับทุกข์ ท่านจำแนก เป็น ๘ คือ :-

- ๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ ได้แก่เห็นอริยสังข ๘.
- ๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ได้แก่กุศลวิตก ๓ คือ
 - เนกขัมมวิตก ดำริออกจากกาม ๑
 - อัพยาบาทวิตก ดำริในอันไม่พยาบาท ๑
 - อวิหิงสาวิตก ดำริในอันไม่เบียดเบียน ๑.
- ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่เว้นจากวจีทุจริต ๓
 - คือ เว้นจากพูดปด ๑ เว้นจากพูดส่อ
 - เสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้น
 - จากพูดเพื่อเจ้า ๑.

คิริमानนทสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ รับสั่งให้พระอานนท์นำไปแสดงแก่คิริमानนท์ ในคราวที่ท่านคิริमानนท์อาพาธ ในสมัยที่พระองค์เสด็จประทับ ณ เขตวนาราม ใจความในพระสูตรนี้ ทรงแสดงสัญญา ๑๐ ประการ คือ :-

๑. อนิจจสัญญา ความกำหนดหมายว่าไม่เที่ยง ทรงแสดงถึงขั้น ๕ มีรูปเป็นต้น ว่าเป็นของไม่เที่ยง.
๒. อนัตตสัญญา ความกำหนดหมายว่าไม่ใช่ตน ทรงแสดงถึงเรื่องอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ มีจักขุและรูปเป็นต้น ว่าเป็นสิ่งไม่ใช่ตน.
๓. อสุภสัญญา ความกำหนดหมายว่าไม่งาม ทรงแสดงถึงอาการ ๓๑ ที่มีในกาย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ว่าล้วนเป็นของไม่งาม.
๔. อาทีนวสัญญา ความกำหนดหมายว่าเป็นโทษ ทรงแสดงถึงเรื่องโรคที่มีในกาย เกิดขึ้นแก่กาย มีโรคในตา โรคในหู เป็นต้น.
๕. ปหานสัญญา ความกำหนดหมายในการละ ทรงแสดงถึงเรื่องไม่ให้รับเอา ให้ละเสียให้บรรเทา

ให้ทำให้พินาศ ทำให้เกิดอีกต่อไป
ซึ่งอกุศลวิตก ๓ คือ กามวิตก ความ
ตรึกในทางกาม ๑ พยาบาทวิตก ความ
ตรึกในทางพยาบาท ๑ วิหิงสาวิตก
ความตรึกในทางเบียดเบียน ๑.

๖. **วิราคัสัญญา** ความกำหนดหมายในธรรม อันปราศ
จากราคะ ทรงแสดงถึงเรื่องการให้
พิจารณาธรรมว่า ธรรมชาตินั้นละเอียด
นั่นประณีต คือ :-

- ก. ธรรมเป็นเครื่องระงับสังขาร
ทั้งปวง.
- ข. เป็นเครื่องละกิเลสทั้งปวง.
- ค. เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา.
- ฅ. เป็นเครื่องสำรอกกิเลส.
- ง. ออกจากตัณหาเป็นเครื่องร้อยรัด

โดยความ คือสอนให้กำหนดพิจารณา
วิราคะคืออริยมรรคว่าเป็นธรรมละเอียด
ประณีต.

๗. **นิโรธัสัญญา** ความกำหนดหมาย ในธรรมเป็นที่ดับ
ทรงแสดงถึงการให้พิจารณาธรรมเป็น
ที่ดับ ว่าเป็นธรรมชาติละเอียด ประณีต

แบบประกอบนักธรรมเอก - อุปกรณ์กัมมัฏฐาน - หน้าที่ 80

ทรงจำแนกนัยเดียวกันกับวิราคสัญญา
ต่างแต่ข้อ ฃ. ในที่นี้ว่า เป็นที่ดับสนิท
โดยความ คือสอนให้กำหนดพิจารณา
นิโรธ คืออริยผลว่าเป็นธรรมชาติ
ละเอียดประณีต.

๘. **สัพพโลเก อนภิตตสัญญา** ความกำหนดหมายในความไม่
ยินดีในโลกทั้งปวง ทรงแสดงถึงเรื่อง
ให้พิจารณา ละอุบายเป็นเหตุเชื่อมั่นใน
โลก มีความเชื่อมั่นด้วยความตั้งจิตไว้
เป็นอนุสัยนอนอยู่ในสันดาน.

๙. **สัพพสังขารesu** ความกำหนดหมาย โดยความไม่
อนิภฏฐสัญญา บรรณาในสังขารทั้งปวง ทรงแสดง
ถึงเรื่อง ความเบื่อหน่าย ความระอา
ความเกลียดชัง ในสังขารทั้งปวง.

๑๐. **อานาปานัสสติ** สติ กำหนดลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์
ทรงจำแนกวิธีให้กำหนดลมหายใจให้ค่อย
สำเนียง ให้รู้ชัดอยู่ทุกขณะ จัดเป็น
๔ หมวดๆ ละ ๓ รวม ๑๒ ดังนี้ :-

ให้เป็นผู้มีสติกำหนดลมหายใจเข้า - ออก

กู่ที่ ๑ ให้รู้ชัดว่า หายใจเข้ายาว - ออกยาว.

" ๒ " " หายใจเข้าสั้น - ออกสั้น.

- คู่ที่ ๓ เราจักเป็นผู้รู้แจ้งกมลมหายใจเข้า - ออก.
- " ๔ เราจักเป็นผู้รู้ระงับกายสังขารมหายใจเข้า - ออก.
- " ๕ เราจักเป็นผู้รู้แจ้งปีติมหายใจเข้า - ออก.
- " ๖ เราจักเป็นผู้รู้แจ้งสุขมหายใจเข้า - ออก.
- " ๗ เราจักเป็นผู้รู้แจ้งจิตสังขารมหายใจเข้า - ออก.
- " ๘ เราจักระงับจิตสังขารมหายใจเข้า - ออก.
- " ๙ เราจักเป็นผู้รู้แจ้งจิตมหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๐ เราจักทำจิตให้บันเทิงมหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๑ เราจักตั้งจิตไว้มหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๒ เราจักเปลื้องจิตมหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๓ เราจักพิจารณาเนื่อง ๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง
มหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๔ เราจักพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมอันปราศจากราคะ
มหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๕ เราจักเป็นผู้พิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นที่ดับสนิท
มหายใจเข้า - ออก.
- " ๑๖ เราจักเป็นผู้พิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งความสละคืนมหายใจ
เข้า - ออก.

ข้อควรสังเกต

ในอานาปานัสสติ ในคิริมานนทสูตรนี้ ท่านแสดงต่างกับใน
มหาสติปัฏฐาน คือในมหาสติปัฏฐานท่านแสดงเพียงกายานุปัสสนาสติ-

ปฏิฐานอย่างเดียว ในสูตรนี้แสดงมหาสติปฏิฐานครบทั้ง ๔ ท่านจึงจัดเป็น ๔ หมวด ๆ ละ ๔ คู่ สงเคราะห์ลงในมหาสติปฏิฐานได้ และแสดงทั้งสมถวิปัสสนา พึงทราบดังนี้ :-

ตั้งแต่คู่ที่ ๑ ถึงคู่ที่ ๔ เป็นหมวดที่ ๑ แสดงกายานุปัสสนา เพราะเป็นลักษณะการของกาย

ตั้งแต่คู่ที่ ๕ ถึงคู่ที่ ๘ เป็นหมวดที่ ๒ แสดงเวทนานุปัสสนา เพราะเป็นอาการของเวทนา.

ตั้งแต่คู่ที่ ๙ ถึงคู่ที่ ๑๒ เป็นหมวดที่ ๓ แสดงจิตตานุปัสสนา เพราะเป็นอาการของจิต.

ตั้งแต่คู่ที่ ๑๓ ถึงคู่ที่ ๑๖ เป็นหมวดที่ ๔ แสดงมัชฌานุปัสสนา เพราะเป็นลักษณะของธรรมโดยตรง.

ตั้งแต่คู่ที่ ๑ ถึงคู่ที่ ๑๒ แสดงทั้งสมถะและวิปัสสนาเหมือนกัน.

ตั้งแต่คู่ที่ ๑๓ ถึงคู่ที่ ๑๖ แสดงวิปัสสนาล้วน.

เมื่อพระอานนท์แสดงพระสูตรนี้ให้ท่านคิริमानนท์ฟังจบลง ท่านแสดงว่า พรคิริमानนท์หายจากอาพาธ.